

1575

8540

D

átadható másodpéldás

Supl

8540

Van egy meglévő diploma,
Holt. 291.

K. LT. 357

1733/1
854/2/1007

PALISSY

ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA

FARKASHÁZI FISCHER JENŐ

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1887

~~IPARMŰVÉSZETI
MUZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA~~

Pallas részvénytársaság nyomdája.

NAGYATYÁM

A HERENDI PORCELLÁNGYÁR ALAPÍTÓJA

EMLÉKÉNEK

KEGYELETTEL, HÁLÁVAL ÉS TISZTELETTEL

~~IPARMŰVESZETI
MUZEUM ÉSTSKOLA
KÖNYVTÁRA~~

ELŐSZÓ.

A földet, e siralomvölgyet, édenné átalakítani: ez a cél, a melyre a művészet törekszik.

Midőn az ember, kimerülve a nap fáradalmaiktól, visszatér hajlékába, találjon nyihet és pihenést kényelmesen berendezett lakásában, leljen tiszta élvezetet a szép tárgyakban, melyek környezik. E végből a festő és a szobrász az ecset és a véső remekeivel díszítik fel a nagyok palotáit. A műipar a szeszély és a képzelem legkedvesebb alkotásaival fülti meg házainkat; a nép pedig már a legrégibb korszakokban gondolt arra, hogy agyagból gyurt egyszerű edényeinek szebb és tetszetősebb formákat adjon, melyek látása örömet és élvezetet nyújtson neki. Ezért a művészeket szintén az emberiség jötevői közé sorolták. A nagy feladatból kijutott mindenkinek a maga szerepe: a festőnek és a szobrásznak ép úgy mint az agyagművésznek; mindegyik hozzájárul az emberi élet szépítéséhez.

Hazánkban is mindenha élénk érzék uralkodott a művészet feladatai és nagy fontossága iránt. A pompaszerető főpapság és főnemesség bő munkát juttatott a művészetnek a templomok és paloták ékítése körül; a nemzeti díszöltönyök előállítására számtalan arany- és ezüstművest foglalkoztatott és a magyar ötvös-művek valamikor híresek voltak egész Európában.

Agyag-iparunk szintén meglehetősen multtal dicsekszik: készítményei kivitelű cikket is képeztek a keleti országokban. Sőt van a magyar művészet történetének egy fényes epizódja, a mely szól a magyar porcellánról, mely a nyugaton a legfinomabb izlésű műkedvelők termékeiben pompázott, diadalmas versenyre kelve úgy a chinai műipar mint a sèvres-i és meissen-i gyárak remekeivel. A magyar porcellán-ipar megteremtőjét egy híres német tudós, Falke Jakab lovag, a bécsi iparmúzeum igazgatója, elnevezte «modern Palissy»-nak.

Az agyag-ipar történetét tanulmányozván több ízben találkoztam volt Palissy névvel, de Falke ur nyilatkozata fokozott mértékben vonta figyelmemet e névre és behatóbban kezdtem vele foglalkozni.

És minél tovább tettem ezt, minél jobban ismerkedtem meg Palissy műveivel és életével, annál erősebben éreztem magam lebilincselve ez alak által. Valóban kevéssé férfi járult hozzá, annyira mint ő, ahhoz, hogy az agyagművészet remekei minél szélesebb körben terjedhessenek és minél több embernek szépítsék a hajlékát, az életét. Az ő lángelméje valószínű forradalmat idézett elő az agyagművészetben és hatalmas lökést adott a műipar e nevezetes ágának.

Ez már magában elég ok arra, hogy e férfival behatóbban foglalkozzunk és megismerkedni igyekezzünk működésével.

De e férfi életéhez és működéséhez más, általánosabb érdek is fűződik. Élete valószínű regény volt és viszontagságai annál megkapóbbak, mert a cél, melyért ez a hős küzdött, egyike a legnemesebbeknek, mert a nehézségek, melyek útjába gördültek, nem a képzelem szüleményei, de egy sötét korszak ádáz előítéletei. A szenvedések, melyeket elűrnie kellett, zord fénynyelv világítják be a sötét századot, a melyben küzdött és e férfi, ki

nem tanult a könyvekből, tisztán csak a természet megfigyeléséből merített oly tanokat és rájött oly tudományos igazságokra, melyekkel messze megelőzte korszakát és a késő utókor tudósainak tört utat.

Hiszem, hogy a magyar közönséget érdekelni fogja a művészet és a tudomány ezen nagy előbbrevívője. És hogy ne! Hisz ez a művész és ez a tudós a felvilágosodottság és a szabadság bajnoka is volt. Egyike volt az elsőnek, kik a nép jogaiért és a vallásszabadságért küzdöttek. Már a XVI. században merész eszméket hangoztatott, melyeket még ez a dicső XIX. század sem birt teljesen megvalósítani és szinte megdöbbenve olvassuk az ő könyveit, mert azokat oly szellem lengi át, mely nem egyszer megszégyeníti még a mi századunkat is; mert azokban a lelkiismeret és az elnyomott nép számára oly jogokat követel az író, melyekért egész mostanáig hiába küzdöttünk, és melyeket még ma is meg akarnak tagadni.

Ecsetelni fogjuk e nagy feltaláló viszontagságos életpályáját, a mely egy megkapó, mélyen megindító regény; be fogjuk őt mutatni élete fénykorában, mikor mint «Bernard des Tuileries» alkotta számtalan műremekeit és ő, az egyszerű fazekas, kora leghíresebb tudósainak előadásokat tartott a természet titkairól és hangoztatta a nagy elveket, melyeket Bacon Ferencz, az ünnepelt tudós, csak jóval később fejtett ki. Be fogjuk mutatni rajzokban és méltatni a nagy «földmunkás» leghíresebb alkotásait, melyek számos muzeumnak képezik féltékenyen őrzött kincseit. Terjedelmesebb kivonatokban fogjuk ismertetni a «Recepte véritable» és «Discours admirables» című műveket, melyekben Pallissy a természetnek annyi titkát tárta fel és a hol merészen keztyűt dobott a Szent-Bertalan-éj hyénáinak, kétségbe vonva a bibliai genesis betűszerinti valódiságát és bámulatos éleslátással

fejtegetve a földgömb forradalmainak elméletét. El fogjuk mondani, hogy ez a férfi, ez az egyszerű paraszt minő philippicákat írt a nemesség és a papság ellen és mily önfeláldozással védte a vallás-szabadságot; alkalmunk lesz szólni a XVI. század vallásos küzdelmeiről, melyekben neki oly kiváló szerep jutott és végül be fogjuk őt mutatni mint a vallás- és népszabadság vértanuját.

Itt mutatjuk be a szobrot, melyet a francia nemzet hálás kegyelettel emelt a művésznak és tudósnak Páris egyik legkiválóbb közhelyén, a «Saint Germain des Prés» tén. E szobrot Barrias a híres szobrász alkotta, a ki megengedte hogy azt e rajzban reprodukáljam

Tatán, 1886. november havában.

A szerző.

PALISSY

IPARMŰVESZETI
MÚZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA

I.

EGY NAGY FELTALÁLÓ VISZONTAGSÁGAI.

A NAGY MŰVÉSZ élettörténete valóságos regény magában véve. Viszontagságteljes pályán halad a hős; magasztos célok vezetik; az akadályok, melyeket kora szellemének ádáz előítéletei gördítenek útjába, megkapón jellemeznek egy mozgalmass, nagy jelentőségű történeti korszakot és a tragicus befejezés mély nyomokat hagy az olvasó lelkében. A közbeneső reflexiókat magasröptű elme sugallja, maga a szerző, ki mint bölcsész, messze megelőzte kortársait és mint művész korszakot alkotott a Szép történetében. Kit ne érdekelne ez a regényhős, ki nem üres ábrándokért, de az emberiség javának előmozdításáért harcol és a kinek ellenségei nem képzelem szüleményei, de az emberiség örök gyengéi és hibái! Egy hős, kinek kalandjai az országokat megrázkódtató nagy harcoknak epizódjai! Ki nemcsak csinálja a történetet, de maga írja is, mint legilletékesebb tolmácsa az eszméknek, melyek tetteit sugallták, a szándékoknak, melyek őt küzdelmeiben vezették. Maga mondta el élettörténetét. Kortársai, a kik nem értették meg, fölöslegesnek tartották foglalkozni a szegény «föld munkás»-sal, «agyagalakok készítője»-vel.

Palissy Bernát a Périgord fia. Biron városa közelében, La Chapelle Biron nevű faluban született 1510-ben. Szülei szegények voltak, de a fiút taníttatták olvasni, írni, rajzolni és számolni.

Mesterségnek először is az üvegfestést választotta. Üvegdarabokra alakokat festett, melyeket aztán pép vagy ólom segítségével összeragasztott. Már itt is leleményt és rajzbeli jártasságot tanúsított. Mi több, lelkesedett a mesterségeért. «Nemes foglalkozás ez, mondá; és a kik ráadták magukat, nemes emberek». Büszke lehetett a mesterségére, mert nemes családból való üvegfestők is akadtak, a mióta I. Ferencz 1525-ben és IX. Károly 1565-ben megengedték, hogy az üvegfestést bárki is gyakorolhatja.

Palissy nem érte be azzal, hogy olasz és német mesterek műveit az üvegen egyszerűen lemásolja. Alaposabb tanulmányokra adta magát: foglalkozott a gyakorlati mértannal és az építészet elemeivel.

A tanonczévek elteltével vándorútra kelt. Beutazta Franciaországot, végig járta Agen környékének remek falvait, megfigyelte a Dordogne szökőforrásait, a Tarn virágos partjait. Bebarangolta a Pyrenaeusokat, és ott, a kőzetek tanulmányozása közben, sok megkapó tüneményt észlelt, melyek hatalmasan felgerjesztették a tudvágyát és a természet beható megfigyelésére ösztönözték. A mellett Nimes és Avignon városokban a római építészet maradványai kötötték le figyelmét. De nemcsak hazáját igyekezett megismerni. Az Ardenneken átkelve Luxemburgba, Cleve és Breisgau hercegségbe, utóbb Hollandiába ment.

És nagy útjait nem úgy tette meg, mint az afféle kíváncsi turista. Mikor a hegyek közt, az erdőkben barangolt, figyelt, gondolkozott és megérteni igyekezett a természet tüneményeit

«Nagy okom volt — így ír utazásairól egyik művében — Istent remek csodái miatt dicsőíteni. A tünemények, melyeket láttam, zavarba ejtettek és bámultam az isteni gondviselést, mely ily módon gondoskodott teremtményeiről. Ha figyelmesen vizsgáltam a természetet, arczra kellett borúlnom és Istent imádva, így kiálték fel: «Jóságos Isten, én is elmondhatom a látnokkal: Nem a miénk, Uram, nem a mienk, hanem a nevedé legyen minden dicsőség».

Utazásait 1539-ben bevégezvén, visszatért hazájába, megtelepedett Saintesben, ott megnősült és hajléka csakhamar megtelt gyermekekkel.

A város falain kívül lakott egy kertes házban, a hol a napi munka befejezte után közel érte a kis folyót, mely a fűzfák közt vidám csörgedezéssel hömpölygeti locsogó habjait a kies Charente felé. Itt szeretett sétálgatni, mikor a madarak csicseregtek. Járt-kelt és a természet titkait kutatva, leste meg az állatokat és vizsgálgatta a köveket. Valami találmányon tűnődött, a melylyel használhatott volna szomszédjainak, a környéknek, a melyben lakott.

De kezdődtek a nehézségek. Az üvegfestés nemes foglalkozás volt, de kevés jövedelmet hajtott. A renaissance alatt emelt világos épületekben kevés szerep jutott e művészetnek, mely a góth székesegyházakon annyi remek csodát alkotott. A góth stíllel együtt enyészetnek indult az üvegfestés is.

Palissy érezte ezt és miután a mértanhoz is értett, inkább földmérési rajzokat kezdett készíteni.

Új foglalkozása közben, melyre a művészet akkori iránya kényszerítette, egyszer a véletlen egy ritka szépségű mázas agyagból készült csészét juttatott kezébe. Mint az olasz háborúk után sok másféle tárgy, ugy ez is Faenzából vagy Castel Duranteból kerülhetett Franciaországba.

Ez a csésze — másnak fel sem tűnt volna — Palissyt gondolkodóba ejtette. Az a gondolat villant meg agyában, hogy feltalálhatná a módját annak, mikép lehet a cserépedényeket mázzal bevonni, Franciaországban egy eddig elé ismeretlen művészetet meghonosítani és ezzel kiemelkedni a nyomorból.

Nemes eszme! De merész vállalkozás.

Hogy a keresett titkot elleśhesse a természettől, arra kellett magát elhatároznia, hogy tanulmányozza az összes agyagnemeket, olvasztó kemenczét épít és vegytant tanul.

Igen, de ebből egyelőre meg nem él, el nem tarthatja számos tagból álló családját. Mivel biztassa nyughatatlan kedélyű, a pillanatnyi gondok miatt türelmetlen nejét, ha egy kétes értékűnek látszó eszme kedvéért elhanyagolja napi munkáját, szerény, de biztos keresetet nyújtó foglalkozását?

Nélkülözésekre kelle magát elszánnia, feláldozni éjszakai nyugalmit, kockára tenni vagyonát, egészségét. Első kísérleteiben csatatkozott, de mégis közeledett a célhoz. Ebből új erőt meritett és tizenhat évi küzdelem után, kifárasztva a sorsot, felfedezte az eljárást, melynek segélyével a cserép-edényeket be lehet vonni mázzal. De mennyi küzdelem árán jutott el ehhez a célhoz!

Az agyag-művészet tanulmányozására való időt úgy kellett lopnia az éjszakai nyugalomnak szánt időből.

Több év mult már el, de nem sikerültek sem azok a kísérletek, melyeket egyedül tett, sem pedig azok, melyekben más fazekasok segítettek neki.

Abba kellett hagynia a kísérleteket és megint festészettel, üveg-készítéssel foglalkozni, hogy életét tengesse.

Újból éledt benne a remény, mikor 1543-ban I. Ferencz kiraly Saintongeben sóraktárakat építtetett és az e célból

kiküldött biztosok őt, Palissyt, bizták meg a sóstavak és a szomszéd területek térképének elkészítésével. Ez a munka ismét némi tőkét juttatott kezébe és lehetővé tette neki a kutatások folytatását.

Ezuttal olyan üveghuta-kemenczével tett próbát, mely az eddig használt kemenczéknél nagyobb meleget adott. Két és fél évig járt el a szomszéd üveghutákba, folyton keresve a fehér mázat, mert a fehéret alapszínnek hallotta nevezni.

«Isten úgy akará, beszéli irataiban, hogy midőn már elcsüggedtem és a legutolsó kísérletet teendő, mentem egy hutába egy ember kíséretében, ki több mint 300 mintát vett, ezek közt akadt egy, mely négy óra alatt megolvadván, fényes fehér maradt. Mintha ujja születtem volna, úgy éreztem magam.»

Szegény Palissy, azt hitte, hogy már megtalálta a tökéletes fehér mázat. Pedig még nem tudta sem annak az adagját, sem a hozzá szükséges hőfokot.

Hét-nyolcz hónapon át folytatta kísérleteit. Az üveghutákban használtakhoz hasonló két nyílású kemenczét épített. Kimondhatatlan fáradságába került ez, mert egy magának kellett a falat raknia. Szegénysége miatt napszámost sem birt tartani, hanem maga keverte a vakolatot, maga hozta a vizet és a szükséges téglát a hátán maga hordta össze.

Egy hónapon át éjjel-nappal keverte az anyagokat, melyekből a szép fehér mázat remélte előállítani, befödte velök az edényeit és a kemenczébe rakta ezeket. Hat nap és hat éjszaka szakadatlanul szította a tüzet a kemencze két nyílásán.

De a máz nem olvadt.

Kétségbe volt esve. Már teljesen ki volt merülve a munkától, mikor észrevette, hogy a máz mily keveset absorbeált az anyagból, a mely a többit megolvasztotta volna.

Megint törni és zúzni kezd, keverget, de a mellett fűtenie is kell, nehogy a kemence kihűljön.

Ujból vett edényeket és mintákat készített.

A tüzet folyvást egyenletesen kellett szítani.

Most meg a fája fogyott el. Feltüzelt a kertjében levő karókat, majd meg a butorait és háza padolatát.

«Kimondhatatlan aggályban valék. A hosszú munka és a kemence rettenetes tüze szinte aszottá tettek. A veriték úgy csurgott rólam, hogy testemen egy hónapig nem száradt meg az ing. Az emberek meg gúnyt szórtak rám. Azok, kiknek kötelességök lett volna engemet vigasztalni, ott hagytak és elhíresztelték rólam a városban, hogy eltüzelem a házam padlatát. Némelyek erre azt hitték, hogy hamis pénzt akarok készíteni és ez a gonosz munka emészt fel. Görnyedezve sompolyogtam az utcákon, mint a megbélyegzett gonosztevő. Került minden ember. Nemcsak magam nyomorogtam, de kénytelen voltam csecsemő gyermekeimet megfosztani a dajkájuktól, a kit nem birtam fizetni. És nem szánt meg senki!... Majd így szóltam magamban: miért vagy olyan szomorú? Hisz megtaláltad, a mit kerestél. Ne csüggedj! Még egy erőfeszítés és megszégyenítéd rágalmazóidat. Igen ám: egy erőfeszítés! De mivel folytatom a mesterségemet? Addigra, míg learathatom fáradságom gyümölcseit, eltelik még vagy 4—5 hónap. Miből tartom el addig a családomat?...»

Igy tünődött a szerencsétlen Palissy.

A tudomány martyrjai ilyen megpróbáltatásokon mennek keresztül! Több lelki és testi erőt követel tőlük a szent csel, mint a csaták dúló tüze, mely csak órákig emészt, pillanatnyi elszántságot követel. Palissy újabb áldozatra szánta el magát. Volt még némi hitele.

Ezt arra használta, hogy élelmezést biztosítson egy fazekas legénynek, a kit maga mellé vett segítőnek, a fokozott erőt igénylő végső próbákhoz. Hat hónapnál tovább izzadtak, de mikor a kemencze építésére került a sor, mégis kénytelen volt a segédet elbocsátani.

Tulajdon utolsó ruháját adta neki bérül.

Ismét egyedül folytatta kísérleteit.

A régi kemenczét szét kellett rombolnia és újat készíteni, segély és pihenés nélkül. Kölcsön útján beszerezte a mázhoz szükséges anyagot. Ezt kézi-malommal kellett megőrölnie, a melynek forgatásához rendesen két erős ember szükséges.

— «Az erős vágy, vállalatomat keresztül vinni, olyan munkára tett képessé, a melyet lehetetlennek tartottam volna. Es mikor odajutottam, hogy munkámat kiszedjem a kemenczéből, a szomorúság, a fájdalom annyira erőt vett rajtam, hogy egészen kétségbe estem. A vakolat, a melylyel a kemenczét építettem, kavicsos volt. A kavicsok a tűz hevétől megrepedvén, lepattogtak, ráhullottak a már olvadásnak indult edénymázra, és összekeveredtek vele, úgy hogy a máz, mely különben igen szép lett volna, egészen megromlott. Ki sem mondhatom hogy ez mennyire lehangolt. Kemenczém huszonhat tallérba került és a pénz egy részét hitelezőktől vettem kölcsön, a kiket azzal biztattam volt, hogy munkám árából ki fogom őket elégíteni. Többen közülök kora reggel jöttek el és lesték, hogy milyen edényt veszek ki a kemenczéből. Minő szégyen volt az rám nézve, mikor a megromlott mázat kivettem a kemenczéből! Egy pár hitelezőm meg akarta azt venni potom áron. De ilyen mázat nem adhattam ki kezemből, mert becsületem nagy csorbát szenvedett volna. Darabokra zúztam az egészet és bánatomban lefeküdtem.....».

«...Most már semmim sem volt, a mivel eltartsam a családomat. Házamban szemrehányásokkal halmoztak el és vigasz helyett átkokat kelle hallanom. Szomszédaim meg gúnyolódtak; bolondnak mondtak, mert a tárgyakért, melyeket összezüztam, kaphattam volna vagy nyolcz frankot. Ez a gúny tetézte bánatomat.»

«...Ágyamon heverve tünődtem a sorsom felett. És ekkor elgondoltam, hogy a ki az árokba esik, annak arra kell törekednie, hogy onnét kimászszék. Megint hozzá láttam a festéshez, hogy némi vagyont szerezzek és folytathassam a kísérleteket.»

Az új égetésnél a felszálló hamu rontotta el a mázat, Palissy tehát agyagtokba zárta az edényeit és úgy tette a kemenczébe. Máskor meg az égetés nem volt egyenletes: az edény elől megégett, hátul meg nem; balról jobban, jobb felől kevésbé égett meg; egyik helyen vékony volt a máz, odább meg nagyon is vastag. Mikor megtanulta az egyik veszélyt elkerülni, más baj támadt, a melyre nem volt elkészülve.

Végül mégis elért egy bizonyos sikert.

Elkészített néhány jáspis-szerű mázzal bevont edényt, a melyek paraszt edények (*figulines rustiques*) név alatt ismeretesek.

A kísérlet még tökéletlen volt. A parasztedényeket a zománcz nem fődte egyformán; az olvasztó anyagok különböző fokban lévén hevítve, a zománcz szét folyt vagy elégett. Mire a kigyó-zöld szín olvadásnak indult, a gyík-zöldet már megemésztette a tűz; a fehér szín meg nem volt még elég szép, mikor a rák- és teknősbéka szín már megolvadt. Máskor meg az agyagnemek különfélesége miatt romlott meg a munka.

«Mind ezen hibák — mondja Palissy — szörnyű lelki bánatot okoztak nekem. Azt hívé, hogy elébb jutok a sír széléhez, mintsem hogy a különféle máznemeket egy hőfoknál birom olvadásra. *E tíz év alatt annyira megfogytam, hogy testemen nyoma sem volt a húsnak; lábszáraim oly soványak lettek, hogy saru-szíjjaim menés közben lecsusztak a sarkamra.*»

A boldogtalan feltaláló a mezőkön bolyongott, mert a magányban akart tűnődni a nyomorán, de meg főleg azért, mert saját házában nem volt nyugta. Bármit tett is, az sohasem talált helyeslésre.

«...Mindenki megvetett és kigúnyolt. Még élt bennem a remény és azért víg arcot mutattam, ha látogatóm jött. De lelkem nagyon szomorú volt.»

Némi sikereket mégis tudott már felmutatni; «paraszt-edényei» keresettek voltak.

De mi haszna?

Nem ezt a kis anyagi hasznot kereste ő, hanem egy nagy találmánynyal akarta az emberiséget, a tudományt gazdagítani.

És a pillanatnyi anyagi siker nem tántorította le tövises, de dicső útjáról.

A mi pénzt szerzett, újabb kísérletekbe ölte. Ha készített valamit, szétzúzta, hogy jobbat készítsen. Mindig jobbat és jobbat óhajtott előállítani.

És minél közelebb ért a célhoz, annál több gúnynyal illették. A sátán mintegy érezve, hogy az emberiség jó nem-tője új diadalt készül felette aratni, fokozott erővel biztatta a gyöngé elméjű embereket, hogy vakságukban gördítsenek új nehézségeket a haladás bajnokának útjába, rikácsoló gúnynyal igyekezzenek őt megriasztani nemes törekvésében.

Palissy nemes szívének nem is a gúny fájt, hanem az abban nyilvánuló korlátoltság, a sötétség szelleme.

«A kézművesek, harisnyakötők, cipészek, törvényszolgák, jegyzők és vénasszonyok nem gondolták meg hogy mesterségemnél térre van szükségem; gúnyoltak, hogy egyebet sem teszek, mint rombolok. Szidnak. Pedig szánhatnának, a miért a táplálékomra szükséges dolgokat kénytelen vagyok a mesterségemre fordítani. De a mi a legrosszabb, a gúnyt és üldöztetést saját házamban kellett tapasztalnom. Ott azt akarták az esztelenek, hogy szerszám nélkül végezzem a dolgomat. Milyen képtelenség! És minél balgább volt a szemrehányás, annál inkább szomorított.»

✓ «...Több évig úgy éltem, hogy nem lévén pénzem a kemenczéim fölé födelet építtetni, hosszú éjeken át ki voltam téve esőnek és szélnek, társ, segély és vigasz nélkül, huhogó baglyok és vonító ebek társaságában. Olykor roppant vihar támadt, a mely két felől fújta a kemenczémet, úgy hogy a munkát abba kellett hagynom, a mi nem kis veszteséget okozott. Az esőtől csuron víz lettem. Úgy feküdtem le, mintha a város valamennyi pocsolyájában hurczoltak volna meg. Fáradtan, szomorúan kerestem fel éjfélkor vagy hajnaltájban a fekhelyemet. A sötétben belebotlottam minden tárgyba. Mint az ittas vánszorogtam hajlékom felé. És ennyi vesződség dacára, munkám mégis kárba vészett. És mikor átázva, átfázva, hazavetődtem, otthon még gonoszabb baj várt. Isten csodája, hogy a sok bánat meg nem ölt...»

A felfedező és feltalálók történetében gyakran tapasztaljuk, hogy a gondviselés megtízszerezi a betétet, de a végeredmény meghaladja nemcsak a tervezett sikert, de még a reménylettet is.

A kitartás, az erős akarat terveznek és az isteni gondviselés kegye megtoldja a megérdemlett sikert.

Palissy találmányára döntő befolyást ép azok a kísérletek gyakoroltak, melyek legtöbb áldozatot igényeltek, legerősebb próbára tették a feltaláló akaraterejét.

De segített a gondviselésszerű véletlen is. 1548-ban a sóadó miatt Bordeauxban és Saintongeban véres lázadás ütött ki. A parasztok bevették Saintes városát, feltörték a börtönöket, kiszabadították azokból a barátaikat, a csempészeket, a sóadók jegyzőkönyveit elégették, az adószedőket pedig felakasztották.

Montmorency Anna a lázadókra kemény büntetést rótt. Ez alkalommal történt, hogy Saintonge városában az előkelő urak, a kik már akkor megkedvelték Palissyt, bemutatták őt az új várparancsnoknak.

Ez szerette a fényűzést; kedvelte a kerteket és palotákat és miután a saintongesi művész munkái megtetszettek neki, Palissy szerencséje meg volt alapítva.

Műhelyt rendeztek be neki a bástyák táján levő városi tornyok egyikében; alkalmazták őt mint üvegfestőt és zománcozót is az écoueni kastélyban, melyet a connetable kegyvesztettsége idején építtetett és melynek mindhárom homlokzatán Horácznak ez a verse olvasható: *Aequam memento rebus in arduis servare mentem.*»

E kastély számára, melyben az elenyésző góth stíl párosult az újjá született antik idomokkal, Palissy, Roux mintái szerint, egy színes ablakot készített, Franciaország címérével és I. Ferencz salamanderjével,* s egy másikat, melyen két angyal tartja a város nevének kezdő betűit.**

* Látható a Cluny-muzeum gyűjteményében 851. sz. alatt.

** Ugyanott 852. sz. alatt.

Bizonyára készített e kastély számára más műveket is, de ezeknek nyoma veszett.

A connetable azzal is megbizta Palissyt, hogy készítsen egy barlangot a kert diszítésére.

A barlangok divata Olaszországból jött s a meudoni hires volt Franciaországban. Ezt Ponsard megénekelte Lotharingia Károly és Madame Claude (II. Henrik leánya) házassága alkalmából.*

* Eglogue III ou Chant pastoral sur les nopces de monseigneur Charles duc de Lorraine et de madame Claude, fille du roy Henry II.

Au travers d'une vigne en une sente étroite
Gagnèrent pas á pas la grotte de Meudon,
La grotte que Charlot, (Charlot de qui le nom
Est saint par les forêts) a fait creuser si belle
Pour estre de deux Socurs la demeure éternelle
Socurs qui en sa faveur ont méprisé les eaux
Pour venir habiter son bel antre d'Eurote esmaillé
Une loge voutée en un rocher taillé.

.....
Ils furent esbahis de voir le partiment,
En un lieu si désert d'un si beau bastiment
Le plan, le frontispice, et les piliers rustiques
Qui effacent l'honneur des colonnes antiques:
De voir que l'artifice avait orné les murs
De divers coquillages en des rochers si durs,
De voir les cabinets, les chambres et les salles,
Les terrasses, festons, guillochis et ovalles
Et l'esmail bigarré qui ressemble aux couleurs
Des prez quand la saison les diapre de fleurs.

II.

AZ ALKOTÁS KORSZAKA.

PALISSY szerencsége meg volt alapítva. Találmányát elismerték, jutalmazták. És ha nem méltatták is azt teljes értéke és hordereje szerint, a művész most már élvezhette az alkotás örömeit, azon lélekemelő tudatban, hogy a késő utódok babérokoszorukat fognak neki fonni és neve meg lesz örökítve a tudomány, a művészet aranykönyvében.

Az écoueni barlangot teremtette és annak, mint a természet hú megfigyelője, igazabb jelleget adott, mint a meudoni barlang megteremtője. Égetett agyagból faragta, pupos görbe szikla alakjában, befestve különféle szinekkel.

Hasonnemű alkotásai voltak Reuxben (Normandia), Chaulnes és Nesles városokban. De ezekből a művekből nem maradt fenn egyéb, mint az óriási oszlopfő, melyet a sèvres-i gyűjteményben őriznek.

Mig Palissy a csendes műhelyben a fehér zománczot kereste, Franciaország nagy mozgalmak és eszmeharczok színhelyévé változott át.

A reformatio, melyet 1546-ban két német barát hozott be Saintonge városba, mély hatást gyakorolt az őszinte, val-

lások kedélyű Palissyre, ki egyik első tagja volt a saintongei protestáns gyülekezetnek.

Mély belátású elméje kötelességgé tette neki a szakítást a visszaélésekkel, költői lelkét pedig megragadta a protestáns cultus nemes egyszerűsége. «Midőn a zsoltárok énekét hallgattam — írja — úgy tetszett nekem mintha a patak széle mellett elhuzódó fasorok mentén haladnék; úgy tetszett nekem, mintha több hajadon leányt hallgatnék, aki nyájait legelteti és fuvolán játszó pásztorokat». De legtöbb hatást gyakorolt reá az új vallást legelsőként hirdető férfiak becsületessége és erénye, mely oly éles ellentétet képezett az akkori alsó papság bomlott erkölcsével.

«Ezek az aggastyánok nem kötöttek föl kardot, hanem egyszerűen botot vettek a kezükbe és mentek, egyedül, félelem nélkül».

Ez egyszerű apostolok intései és példái igen jelentékeny hatást gyakoroltak, a vidék népére; a kik addig fényűzést gyakoroltak, egyszerűbb életet kezdtek élni és alamizsnákat osztogattak; a pörlekedők békésen egyezkedtek; a hatóságok maguktól, a maguk hatáskörében betiltottak több rossz szokást, így pl. a vendéglősöknek megtiltották, hogy helyiségeikben szerencsejátékokat túrjenek. A családapákat nem volt szabad kiszolgálni, hogy szokjanak hozzá családjuk körében élni. Vasárnaponként a céhtársak csoportosan kimentek a rétekre, ott zsoltárokat énekeltek és egymásnak felovastak az áhitatos könyvekből.

De csakhamar üldözni kezdték az új vallás híveit; a déli és nyugati tartományokban a protestáns hitszónokokat hajszolták mint a vadállatokat és börtönbe vetették őket. — A jámbor művész igen megkapón írja le ezeket az üldözése-

ket: «Titkon visszavonultam házamba, hogy ne lássam a mészárlást és a fosztogatást, a mit a városokban és a falvakban véghez vittek. — Két hónapig éltem ott és úgy tetszett nekem, mintha a pokol valamennyi ördögét rábocsátották volna a földre, hogy azt elpusztítsák. — Ablakomon kitekintve láthattam, a mint a katonák az utczákon kivont karddal futkostak és keresgéltek az eretnekeket. A kis gyermekek is összegyűltek egy téren házam előtt és játékaikban utánozták a férfiak káromlásait és öldökléseit».

Az 1559-iki rendelet halállal büntetendőknak nyilvánította az eretnekeket és a bordeauxi parlament 1562-ben halálra is ítélte a saintongei kis hitközség néhány hívét. De ez fokozott buzgalomra birta az életben maradottakat; ezek felülkerekedtek a városban és megtorolni óhajtván a vértanúk halálát, nagy mérvű rablásokat és fosztogatásokat vittek véghez.

Palissy ezekben az erőszakosságokban nem vett részt és ezért Montmorency herczeg az ő műhelye elé őrséget állított, hogy az újból diadalra jutott katolikus párt repressaliáitól megóvja. De a bordeauxi parlament ezt nem vette figyelembe, hanem egy szép éjjelen a művészt elfogatta és a bordeauxi börtönbe hurczoltatta. A nép betört a műhelyébe, de ösztönénél fogva, mely igazságosabb és eszélyesebb volt, mint a parlament tagjainak vakbuzgósága és uralomvágya, nem pusztított, nem lopott semmit a művészet eme szentélyében.

A connetable, Palissy pártfogója, a művészt úgy szabaddította ki a börtönből, hogy «a király és a királyné parasztcsoportjainak feltalálója» czimet adományoztatta neki, kapcsolatba hozta személyét a király nevével és így kivonta a bordeauxi parlament fenhatósága alól. De nemcsak ő részesült ily jótéteményben, hanem az eszme is, melyért küzdött.

Az amboisei convent 1563-ban ki mondta, hogy saját házában mindenki élhet a tetszése szerint és lelki smeretének hite miatt senkit se lehet kérdőre vonni.

Ez időben Palissy a Montmorency herczeg számára dolgozott, elkészítette az écoueni kastély sekrestyéjének szép fayenceit, melyeken a szent történetből vett jelenetek vannak ábrázolva. A zománcz ragyogó színeivel reprodukálta Dürer Albert rajzait a Megváltó szenvedéseiről és ezekből 16 képet állított össze egy keretbe és mikor Michel Angelo márványait és Rafael páratlan festményeit megfelelő világításba akarták helyezni, az ablaküvegek festésére nálánál hasztalan kerestek volna ügyesebb embert és ő festette az ablakokra az Istenek lakodalmát, Proserpina és Psyche meséit.

A rákövetkező évben Medici Katalin beutazta az országot, hogy bemutassa a népnek a fiatal IX. Károly királyt. Néhány napot Saintongesban is töltött és ez alkalommal a művész bemutatta neki zománczos munkáit és tervet terjesztett eléje a grottáról, melyet később két fia, (mások szerint két unoka-öccse) Miklós és Mathurin segítségével, a Tuileriák kertjében fel is állított.

A terv megtetszett és az anya-királynő a művészt meghívta Párisba, a Tuileriákban műhelyt rendeztetett be neki és ott nem egyszer személyesen látogatta meg.

Palissy keveset olvasott. De volt egy könyv, mely igen mély hatást gyakorolt lelkére: a «Polyphile álma» című allegorikus regény, melyet Colomea Francesco domonkosrendű szerzetes írt és melyet 1546-ban fordítottak francziára. Ez inspirálta az écoueni barlang megalkotásánál.

«Tudom, mondá erre vonatkozólag «Recepte véritable» című művében, hogy egyik-másik tudatlan ellensége az erény-

nek, egyik-másik rágalmozó azt fogja mondani, hogy a kert terve Polyphile álmához hasonlít. Polyphile álmában előfordul egy barlang, melyben természet után alakított gyíkokat és sárkányokat látunk, halakat, melyek rezegni látszanak a víz mozgásától.»

Az anyakirálynőnek bemutatott emlékiratban az ő barlangja tervét így jellemezte :

«A magaslatokon és a mélyedésekben kigyók és viperák lesznek láthatók, úgy ahogy azokat a természet mutatja. Lesz ott egy vizes gödör közönségesen előforduló halakkal. Az említett szikláról a halakra vizsugarak fognak hullani, melyek mozgásba hozzák a gödör vizét, úgy hogy időközönként szem elől veszítjük a halakat, mintha ezek a vízbe menekültek volna. Mindez oly természetűen lesz faragva és színezve, hogy azt ki se mondhatom.»

A kitűnő agyagidomító, ki nagy ügyességre tett szert a mintázásban, nemcsak halakat és madarakat akart mintázni a barlang számára, de csíkos szövetben bizarrul öltözött emberek is. És már jó előre örült a kis és nagy minták hatásának. Egy maroknyi fűszszel kezében versenyre akart kelni Barthelémy Prieur, Jean Goujon és más ily híres szobrászokkal.

A tervezett barlangot a Tuileriák kertjében építette. Bizarr izlésű mű lehetett, a mondottak után ítélve. Építője azt hirdette róla, hogy örök időkig fog tartani. Nem tudjuk, elkészült-e vele teljesen. Annyi bizonyos, hogy IV. Henrik alatt már nem volt nyoma.

Palissy most már dicsősége tetőpontján állt.

Medici Katalin, a ki akkor Franciaországot kormányozta nem hiába volt ivadéka annak a családnak, mely Flórenczet a művészet tekintetében a legnagyobb polczra emelte; az egy-

szerű nyers művészen csakhamar felismerte a ritka lángészt és az annyi fáradsággal összegyűjtött nagy tudományosságot. — Belátta, hogy Palissy a legalkalmasabb ember arra, hogy a királyi kertek és paloták szépítése körüli munkákat vezesse és azért kinevezte őt a Tuileriák kormányzójának. A palotában lakást rendezett be neki, mely a Szajnára nézett és itt a Tuileriák palotájában, a hol az új eszmék legfanatikusabb és legveszélyesebb ellenségei laktak, Palissy elvtársakat és jó barátokat talált. Mikor az anya királyné távozott, Palissy hajlékában összegyűltek Feuquères ur, Madame d'Uzès és még vagy tizenketten, a kiknek nevében Palissy néha a saintongei hitrokonoknak azon jelentőségteljes szavakat írhatta: «A Caesar házában összegyűlt testvérek üdvözlétüket küldik nektek».

Palissy lakosztályában kiváló férfiak fordultak meg, minők Merlin miniszter, Coligny tengernagy főalamizsnása, Paré Ambrus, a ki három királynak volt seborvosa, Ducerceau III. Henrik építész, a ki akkor a «Pont neuf» tervén dolgozott, Jean Viret a híres matematikus és Sanxay költő, a ki akkor egyike volt a jobbaknak.

Ez a költő Palissyról hosszabb költeményt is írt, melyben szólt a görög Kariatidekről, Hercules oszlopairól, a világ hét csodájáról és azután kijelentette, hogy mindeneknél különbek Palissy művei.

«Mais cela n'approche point
Des *rustiques figulines*
Que tant et tant bien as peint
Et dextrement imagines».

Minő változás volt ez Palissy életében! Ha vissza gondolt a szomorú évekre, midőn nem akadt a ki vele kezét szorítson, midőn hajléka nem volt, hol fejét nyugalomra hajthatta

IPARMŰVESZETI
MUZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA

volna, midőn gyermekeinek kenyeret nem birt adni. És most itt találta magát egy királyi kastélyban, körülvéve fényűzéstől, kényelemtől és a művészek kincseitől!

De a szerencsés fordulat nem puhította el, sőt új munkaerőt adott neki.

Ez időszakban, élte legboldogabb idejében, készítette számtalan remek relief műveit, gyümölcsös kosarait, tálaikat, melyeket a Louvre egy termében annyi kegyelettel őriznek.

Az új légkör jelentékeny hatást gyakorolt a művészre. Palissy megváltoztatta modorát; a gyíkok és békák faragásával felhagyott és a kor áradatát követve, nymphákat, istennőket idomított, kevésbé hallgatott a természet sugallatára, mely a nyomor napjaiban annyi felséges alkotásra ösztönözte; de talai, kupái, kagylói mindig nagy műgondról tanuskodtak.

Ez volt Palissy dicsőségének korszaka.

Rothschild Antony gyűjteményében van egy zománczos terracotta medaillon, a melyről azt állítják, hogy Palissyt ábrázolja. De sokkal hitelesebb a velinpapíron készült rajz, melyet Sommerard 1865-ben a Cluny muzeum részére vett meg, és melynek hű másolatát találják itt olvasóink. Minden arra vall, hogy ez a rajz akkor készült, mikor Palissy élte delén állott. Neve fekete alapon nagy arany betűkkel csillog, mert a rajzoló nyilván föl akarta hívni a figyelmet egy híres férfiú képmására. A rajz nagy gonddal készült és másolatban ily jellemzetes hosszú arcot nem is igen lehetne előállítani. Az arc csontos; szertelen hosszuvá teszi az, hogy hosszú francia szakállban végződik és igen magas kopasz homlok domborodik fölötte. A ruha diszes, tarka, a milyent ama korszak udvari személyzete viselt. Az arczkifejezés nyugodt, az ajkakon gúnyos mosoly játszik, a szem fáradtságra vall. A bal szemöldök

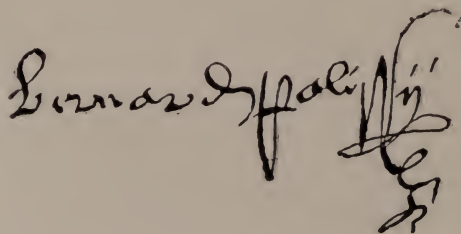
alatt széles seb látszik, mely talán megmagyarázza egyik művének azt a mondását, hogy kemenczéjében a kavicsok «durrogtak mint a menydörgés és vágtak mint a borotva.»

A művész, hogy megmagyarázza a rajzon látható fej kopaszságát és a homlok mély barázdáit, a rajz alá a következő jeligét írta:

«Semmi teremtmény sem képes gyümölcsöt létrehozni, rendkívüli munka, tapasztalás és fájdalmak nélkül».*

A csekély számú okiratok közül, melyek Palissyról ránk maradtak, csak egyetlen egy viseli a sajátkezű aláírását. Ez egy 100 livres-ról szóló nyugta, melyet Saintongeban állított ki 1564-ben mint a várparancsnok építészé és a barlangalakok feltalálója. Az okiratot Robert Ullyse fedezte fel a párisi nemzeti könyvtárban őrzött nyugták közt és közzétette 1856-ban a Francia Művészet új okmánytárában. Az okirathoz Anatole de Montaiglon írt magyarázó jegyzeteket.

Ime Palissy aláírása, úgy a mint az említett okiraton találtatott.

Mielőtt áttérnénk Palissy főbb alkotásainak leírására, el kell mondanunk egyet-mást a hátrahagyott iratokból, melyekből megláthatjuk, hogy mily öntudatos, mily mély belátású elme alkotta a műveket, melyeket rajzainkban a magyar olvasónak bemutatunk.

* Nulle nature ne peut produire son fruit sans extrême travail, voire et douleur.

III.

PALISSY MINT TUDÓS.

A VIILAROS idők közepette Palissy nem szünt meg a természet tanulmányozni, nevezetesen behatóan foglalkozott növénytannal, geológiával és vegytannal. Nevezetes gyűjteménye volt az ásványi termékek jeles példányaiból, melyeket negyven évi szünetlen utazásai és munkái közben gyűjtött össze.

Azon időben még nem voltak muzeumok és nyilvános gyűjtemények és egyes műkedvelők termei voltak a tudomány menhelyei. Így pl. Verjiel Sámuel saintongei gyógyszerész terme volt az iskola, a hol Palissy művészi izlése képződött. A vegytant a tournaii, poitoui és anjoui gyógyszerészek és aranyművesek műhelyeiben tanulmányozta.

Palissy vasszorgalmat fejtett ki és a tudományosság oly fokára emelkedett, mely meglepte az akkori tudósokat. A szerény fazekas oly tekintélyre tett szert, hogy az ő felszólalása következtében a középkor barbár gyógyszerei, minők a Mithridat és Theria, melyek háromszáz szernek emészthetlen keverékei voltak, kijöttek a hasznalatból.

Egy saintongesi orvos hathatósan támogatta és ő, hozzáteve a saját fáradhatatlan kutatásainak eredményeit, szép gyűjteményre tett szert, mely akkoriban ritkította párját.

De ő a tudomány kincseit nem csak a saját hasznára gyűjtötte, közjóvá akarta azokat tenni és 65 éves korában elhatározta, hogy nyilvános felolvasásokat fog tartani a titkókról, miket egy félszázad kimondhatlan küzdelmei és szenvedései árán szerzett.

«Elhatározám, írja egyik művében, hogy falragaszok után egybehivom Páris legtudósabb orvosait és három előadásban közlöm velük azt, a mit a szökőkutak, kövek, érczek stb. félék dolgában tapasztaltam. Azt akarám, hogy csak is tudványók és tudósok jöjjenek előadásaimra és hirdetésemben kijelentém, hogy csak az léphet be, aki egy tallér belépti díjat fizet. Ezt főleg azért tettem, mert úgy gondolám, hogy válogatott hallgatók közül inkább akad, a ki ellenvéleményt mond, olyan észrevételt tesz, mely engem is felvilágosít. Tudtam, hogy ha nem mondok igazat, bizonyára akad majd a görög és latin tudósok közt a ki ellent mond, már csak a tallér miatt is a mit velük lefizettettem. De hála az égnek, sohasem akadt, a ki csak egy szóval is ellent mondott volna annak, a miket előadtam.»

Ez előadásokat 1575-től 1584-ig tartotta és oly közönséget gyűjtött össze, mely kiváló becsületére vált: a király orvosai, bourgognei, bretagnei, normandiai és poitoui orvosok, Paré Ambrus a király első sebésze, gyógyszerészek, papok, nemesek, ügyvédek, szobrászok, mint Prieur a híres szobrász stb.

Képzeltető, hogy az egyszerű fazekas sok érdekes és új dolgot mondhatott el, ha ilyen válogatott hallgatóság figyelmét tudta lebilincselni.

A ki tizenhat éven át annyit tudott szenvedni egy eszméért mint Palissy, azt magas elme meggyőződése sugallhatta csak: azt nem a véletlen, de a természet törvényeinek éles

megfigyelése, rendkívüli alapossággal folytatott tanulmányozása vezette sikerre.

Tanulmányainak eredményeit nem csak gyártmányaiban, de irataiban is tette le és ezeket a XVIII. század nagy francia és német tudósai bámulva olvasták.

Buffon, az emberiség egyik legnagyobb lángelméje ezeket írta Palissyról a «Preuves de la Théorie de la terre» című művében:

«Egy fazekas, a ki nem tudott se latinul, se görögül, a XVI. század vége felé legelőször mondta ki az összes tudósok előtt, hogy az ásatag-állatok (fossilia) valóságos kagylók, melyeket a tenger hagyott hátra régi helyein, hogy a különböző alakok állatok és halak alakjai és merészen kihivta Aristoteles egész iskoláját, hogy czáfolja meg őt. Palissy Bernát volt, egy oly nagy természettudós, a milyent csak a természet képezhet. Rendszere egy évszázadig maradt fenn, bár a szerző neve majdnem teljesen elenyészett. De eszméi újra éledtek és megtalálták a megérdemlett elismerést.»

Palissy Bernát iratai telve voltak meglepő elméletekkel, mély belátásra valló megjegyzésekkel és a természet törvényeinek leleményes alkalmazására való utmutatásokkal. Tártyalva volt azokban a vizek, folyók, források, fémek, gyógyszer, sók, kövek és a legkülömbözőbb agyagnemek mindenemű természeti sajátsága; elmondja azt is, mily módon találta fel a zománczot.

Hogy mikép lehet a zománczot előállítani, nem mondja el. Nem árulta el titkát, melyet még segédei előtt is gondosan rejtegetett. Ezért keserű szemrehányásokat is tettek neki, de a kik ezt teszik, feledik hogy az akkori korszakban minden műhelyben a legféltékenyebben őrizték a gyártási titkot és a

munkásoknak halálbüntetés terhe alatt volt megtiltva a műhely titkát elárulni. Egy akkori velencei törvény erre nézve következőleg intézkedett: «Ha egy munkás vagy művész idegen országba viszi művészetét, parancs küldetik neki, hogy jöjjön vissza; ha nem engedelmeskedik, börtönbe vetik a hozzá legközelebb álló rokonokat, hogy így rábirják az engedelmességre; és ha ezután is vonakodik visszatérni hazájába, emisszáriust küldenek utána, a ki legyilkolja».

Ő elmondta irataiban, hogy a mázat mily anyagokból állította össze, csak azt nem árulta el, hogy mily adagokban keverte össze az alkatrészeket. Ugy találta, hogy ennek a meg tudása nem szükséges a nagy közönségnek. De örömet közlé azon tudományos fölfedezéseit, melyeket általános érdekűeknek tartott, pedig igen sokat fedezett fel a phisika, vegytan, a földtan terén, oly tudományokban, melyeknek akkor még a nevét is alig ismerték. Ő tudta, hogy a hőség nagyítja a víz térfogatát; látta, hogy a források a földbe szívárgott esővízből táplálkoznak; megfigyelte hogy a víz rendszeresen a forrás színvonalára igyekszik emelkedni és ebből kiindulva igen észszerű módszert gondolt ki az artézi kutak furására; volt fogalma a levegő nehézségéről; állította, hogy egyik fém nem alakítható át más fémmé; arról hogy a folyókon miként képződik a jégkéreg, oly elméletet állított fel, a melyet ma is lehet védeni; igen szerencsés magyarázatot adott a szivárványról; kísérleteket tett a salétrommal, melyek fontosak a jegeczekről szóló tudományban; a vonzerő törvényeiről már voltak bizonyos, habár zavaros eszméi és azokhoz állhatatosan ragaszkodott; jelezte a fémek hatását a kövek színezésére; megmagyarázta a mész formatiók különböző sűrűségét, a földtannak bizonyos változhatatlan törvényeit fedezte fel; tanul-

mányozta a tenger hatását a partokra és ismerte a megkövesült kagylók eredetét.

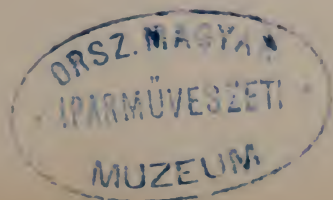
És a dolgoknak e mélyre ható megértését nem a könyvekből merítette, mert keveset olvasott. — A zsoltárokon kívül vajmi keveset. Mindig csak arról beszél, a mit látott és hallott.

Palissy korában a vegytan szabályai még homályosak és bizonytalanok voltak, csak egy Palissy éles szeme tudott behatolni a vegytan titkaiba és rejtélyeibe. Iskola nem volt a hol a vegytant tanították volna; az alchimisták és a gyógyszerészek fantasztikus laboratoriaiban kezdte tanulmányozni a vegytant és csakhamar rájött mestereinek minden ámitására és minden tévedésére.

Sok ember törte akkor a fejét azon, hogy mikép lehetne aranyat csinálni, de míg az alchimisták olcsó anyagból szerettek volna előállítani ezt az értékes fémeket, az orvosok még értékesebbé akarták tenni. Eddig csak elfogadott értéke volt a cserében, ők tényleges értéket akartak neki adni. Ugy tüntették fel, mint egy egyetemes panacéát, mely meg tudja gyógyítani a leggyógyíthatatlanabb betegségeket, sőt még halhatatlanná is teheti az embert.

Az egész világ beszélt akkor Paracelsusról, a híres német doctorról, a ki Hyppokrates és Gallenus helyét akarta volna a tudományban elfoglalni és a ki azt híresztelte, hogy feltalált egy szert, a mely meghosszabbítja az emberi életet a legvégsőbb határokig. Az igaz, hogy ő mégis 48 éves korában halt meg egy menházban.

Nem kis bátorság kellett hozzá, tamadast intézni egy tevtan ellen, mely annál veszélyesebb volt, minél csábítóbb alakban jelentkezett. Palissy ettől nem riadt vissza; kezebe

vette az emberiség ügyét és leleplezte az ügyes alchimista fortélyait. A ravasz ember ugyanis, hogy művészetéből nagyobb nyereséget huzzon, holmi félfémekből «íható arany»-at állított elő és így zsebelte ki a hiszékeny embereket.

Az emberiség e veszélyes ámítóival szemben még a jámbor Palissy kezében is mérgezett dárdává lesz a toll.

«Ha a tüzes kemencze nem bírja megemészteni a tiszta aranyat, írja az íható arany ellen írt értekezésében, hogy emészthetné fel azt a beteg gyomor, a mely még a sült almát se bírja bevenni? Van sok orvos, a ki aranydarabokat főzet meg egy kappan gyomrában és a kappanlevest beadják a betegnek, azt állítván, hogy a levesben megvan valami a drága fémből; pedig ha az aranyokat megmérnök a főzés után, rájönnénk, hogy azokból egy szemernyi se hiányzik. Ha azt állítanám, hogy az arany nem restaurál, hazudnám, mert hisz az aranyért kaphatunk csirkét, kappant, fürjet, fázánt és sok másfélét, a mi az embert restaurálja. Ha beteg volnék, nem az az arany fájna, a mit elvesztenék, hanem az az aranydarab, melyet az orvos megétetett volna velem. Az a meg-egett arany, még ha a legfinomabb mártásba keverték is, csak terhelné a gyomromat, ellenben az erszényemnek nem esnék terhére».

Természetes hogy Palissy, a ki oly alaposan tanulmányozta a természettudományt, nem nézte le a gyógyítás művészetét, hanem csak az orvosok egyesek visszaéléseit, az orvosi tudomány egyes kinövéseit ostorozta. De ezeket aztán nem is kimélte.

Igy pl. egy alkalommal igazi rabelais-szerű gúnynyal ecseteli egy bizonyos orvosnak következő fortélyát:

«Egy orvos, a kinek nem volt se pénze se patiensse, a város kutaiba valami szert dobott, a minek az lett az ered-

ménye, hogy a lakók, a kik a vizet itták, mind hasmenést kaptak; szaladtak mint az eszeveszettek az orvoshoz. A kópé megörült, hogy az ő szere oly pompásan hatott; a betegeket vakmerő álképűséggel vigasztalta és roppant fondorkodó arcczal jó bort adott nekik, megtiltván szigoruan a vizivást. Így aztán a víz többé nem ártott a betegnek, az orvos pedig a gyógyszer gyanánt árult borért sok pénzt vett be».

3. ábra.

Különös, hogy ezt a felvilágosodott, korát oly messze megelőzött tudóst Voltaire később azzal támadta meg, hogy «ő is a bölcsek követét vélte feltalálni».

Igen, Palissy csakugyan hitte, hogy nagy kincset talált, de oly értelemben hitte ezt, hogy felfogását magáénak vallhatná a XIX. század bármelyik tudósa. Az ő kincse az agyag volt, melyet többre becsült minden ezüstművénél és méltán, mert az ő fáradhatlan munkája és az ő lángesze minden drágakőnél becsesebb műkincsé varázsolta az agyagot.

De más módját is tudta az aranycsinálásnak. Azt, hogy a kis fahajtásból hatalmas sudar válhatik és hogy észszerű földmivelés mellett minden gabnaszem nehéz aranykalászsza alakul át, a mint arra a kaliforniai aranykeresők is rájöttek.

«Nagyon okos ember volt — írja egy értekezésében, az az olasz herceg, a ki, mikor neje egy kis leánykával ajándékozta meg, úgy okoskodott, hogy az erdő még álmunkban is kincseket hoz, és meghagyta szolgálinak, hogy ültessenek birtokain százezer fát, melyek mindenike 20 «solt» is megér; mire a leánya eladó lesz, úgy, hogy százezer frank hozománya lesz».

Ő, a ki oly alaposan tanulmányozta a föld és az agyag tulajdonságait, csak felháborodással nézhette, korának mezőgazdái mily hanyagul és ügyetlenül bánnak a földdel. Csodálkozott azon, hogy míg a katonák, az iparosok és kereskedők, mindnyájan, szüntelenül új meg új javításokon törik a fejüket, a mezőgazdák még mindig a régi, nehézkes, elavult, rosszaknak bizonyult szerszámokat használják és a jobb módú nagybirtokosok nem iparkodnak tőkéiket hasznos találmányokra fordítani, a helyett, hogy az udvar hiu ünnepélyeire fecsérelnék és fényes öltözetekre».

Valóban bámulatos, hogy ez a tanulatlan, iskolát nem látott egyszerű kézműves, mily mélyreható, sokoldalú ismerettel birt és mily tömördek jó tanácsot tudott adni a földmivelésről, a trágyázásról, a fairtásról, a fák előállításáról és egyáltalán mennyi új tapasztalattal és mennyi becses észlelettel és tanácsal gazdagította az agronomiát is.

Érdemeit a tiszta tudományosság terén el is ismerte az utókor. Az első francia köztársaság harmadik évében Echaux József saintongei képviselő, a párisi mezőgazdasági bizottság nevében, határozati javaslatot terjesztett elő, melyet a

Convent el is fogadott és a mely kimondta, hogy «a Convent, miután meg akar jutalmazni minden lángészt, bármilyen korban élt is, és miután Palissy Bernát nagy érdemeket szerzett a tudomány és a művészet körül, a mellszobrát megrendeli egy művésznél és felállítja az ülésteremben.»

Előadásainak kivonatát, tizenegy értekezésben összefog-

4. ábra.

lalva, 1580-ban tette közzé és ezekben mint nagy természettudós mutatta be magát.

Palissy csak későn kezdett írni, midőn már tökéletesen biztosnak érzé magát. A tapasztalat tekintélyével írta előszavában eme mondatokat, melyek ama korszakban még igen merészeknek hangzottak:

«Majd ha az emberek eleget vitatkoztak, be fogják látni, hogy az elméletet a gyakorlati tapasztalat szüli. Ezt kiki megértheti kevesebb mint két óra alatt, ha el akar fáradni minta-

termembe. Én csak olyant mondok, a mit tényekkel tudok bebizonyítani. Irott elveim bizonyításánál egyaránt fogom kielégíteni a látás, hallás és tapintás érzékeit.»

Du Sommerard és Claude Sauvageot, a romanticus kor-szak két műbarátja, kezdték ismét divatba hozni Palissy tárgyait, melyek akkor 40 frankjával voltak kaphatók, holott ma 400 sőt 4000 frankjával fizettetnek.

Palissy összegyűjtött iratainak első kiadása 1844-ben jelent meg a szerző életében kinyomatott kiadásoknak megfelelő szöveggel. A «Cabinet de l'antiquaire et de l'amateur» című vállalatban utóbb megjelent a «L'art de terre» című mű is; újabb időben pedig többek közt Charavay testvérek adták ki Palissy összes műveit.

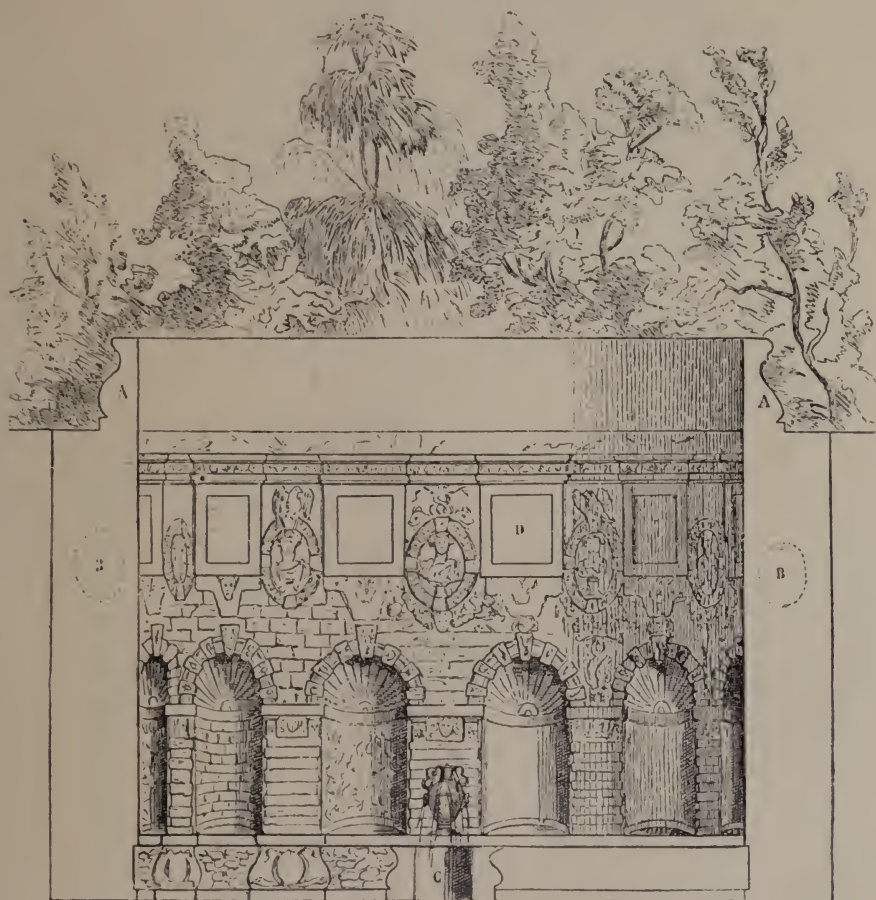
E művek, az irmodor tekintetében, a Renaissance jobb munkái közé tartoznak; telve vannak szingazdag képletekkel, szabatos formulákkal és hatalmas aphorismákkal. A hang őszinte és a szerző «jobb szereti az igazat mondani parasztos nyelven, mint hazugságokat írni cifra nyelven».

Első műve 1564-ben jelent meg, ily cím alatt:

«*Recepte véritable*, melyből Francziaország minden embere megtanulhatja kincseit növelni és gyarapítani; azok kik még sohasem ismerték az irodalmat, megtanulhatják a bölcsészetet, mely szükséges a föld minden lakójának; e könyvben látható továbbá a rajza egy kertnek, mely oly kellemes és hasznos találmány, hogy ilyet még nem láttak, továbbá a rajza egy várnak, a legnehezebben bevehető, melyről valaha ember beszélt; írta Palissy Bernát mester, földmunkás, a király és Montmorency herceg connetable paraszthalakjainak feltalálója.»

A könyvet La Rochelleben nyomatták; a címlapon egy szárnyas genius az Isten felé akar röpködni, kinek alakját

meg lehet látni a felhők közt; de a kezében lévő csomag terhe lefelé huzza. A rajz körül ez a mondat olvasható: «povreté empeche les bons esprits de parvenir». (A szegénység a jó lelkek sikerét gátolja 3. ábra.)

5. ábra.

A könyvet nyilván akkor nyomatták, mikor Palissy, La Rochefoucauld várparancsnok oltalma daczára, a börtönbe került.

Művében bevallja szegénységét, műveltségének alacsony fokát; elismeri, hogy «se nem szónok, se nem nyelvtudós,

hanem szegény, egyszerű kézműves», de azért úgy hiszi, hogy a mit mondani akar, ép oly erőtéljes, mint egy ihletett szónoknak a szava.»

A könyvet az anyakirálynak, a connetablenak, a connetable fiának és az olvasóknak ajánlja. Hálát mond azoknak, kik őt a haláltól megmentették, de azért nem alázza meg magát; soraiból a komoly férfiú szigora, a feltaláló szenvedélye, a kipróbált erő és a világlátott ember ügyessége szól.

Az anyakirálynéhoz a következő szavakat intézi:

«Madame ön engem pártfogolt! engem a haláltól mentett meg. Mit tettem én? Én az ország nagyobb javáért dolgoztam, az emberiségnek.»

Önérzetes, de igazolt szavak!.

6. ábra.

7. ábra.

8. ábra.

A TUILERIÁKBAN TALÁLT MINTÁK.

IPARMŰVÉSZETI
MUZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA

IV.

PALISSY MŰVEI.

CHARLE DELANGE 1864-ben közzétett egy munkát, melyben színes rajzokban reprodukálta Palissynek akkor ismert műveit. Négy évvel később Tainturier szintén közzé tett egy tanulmányt és egy katalogust ezen cím alatt: «Les terres émaillées de Palissy». Fillon behatóbb kutatásokat tett, hogy Palissy műveit ismertesse.

A Louvreben egy külön szekrény volt szentelve a mester műveinek, de az kétes értékű darabokat is tartalmazott; a sèvres-i muzeum azonban azokat a műveket birja, melyeket Burty maga kutatott fel a Louvreben.

Az első feladat, melyet Palissy maga elé tűzött az volt, hogy feltalálja a fehér mázat. Első sorban azzal a nehézséggel kellett megküzdenie, hogy nem tudta milyen hőfok mellett kezd a máz olvadni; és mint már fentebb láttuk e miatt hosszú éveket vesztegetett. Elmondtuk azt is, hogy mikép jutott végül első sikereihez. Rájött ama titokra, mikép kell a fayenceot mázzal bevonni és az edényeknek eleven színeket adni.

A neki tulajdonított művek között sok olyan van, melyeknek valódisága kétes. A modor, a melylyel dolgozott, könnyűvé tette az utánzásokat. Mig a nürnbergi művészek minden munkájukat kézzel idomították és ónéleggel mázolták be, Palissy az ő készítményeit formákban idomította és óloméleggel zomán-

9. ábra.

czozta; és a mintázásnak ez a könnyű módja okozta, hogy készítményeiben nincs elég változatosság.

Palissy műveit Brogniart így jellemezte: «Ezeknek a műveknek sajátos stílusuk van és oly tulajdonságaik, melyek máshol fel nem találhatók. A meztelen alakok rendesen elég tiszták; voltaképeni festészet nincs rajtuk t. i. változó színekben sima lapon eszközölt festés. Akár díszítések azok, akár természeti tárgyakat, vagy történeti, hitregei és allegorikus

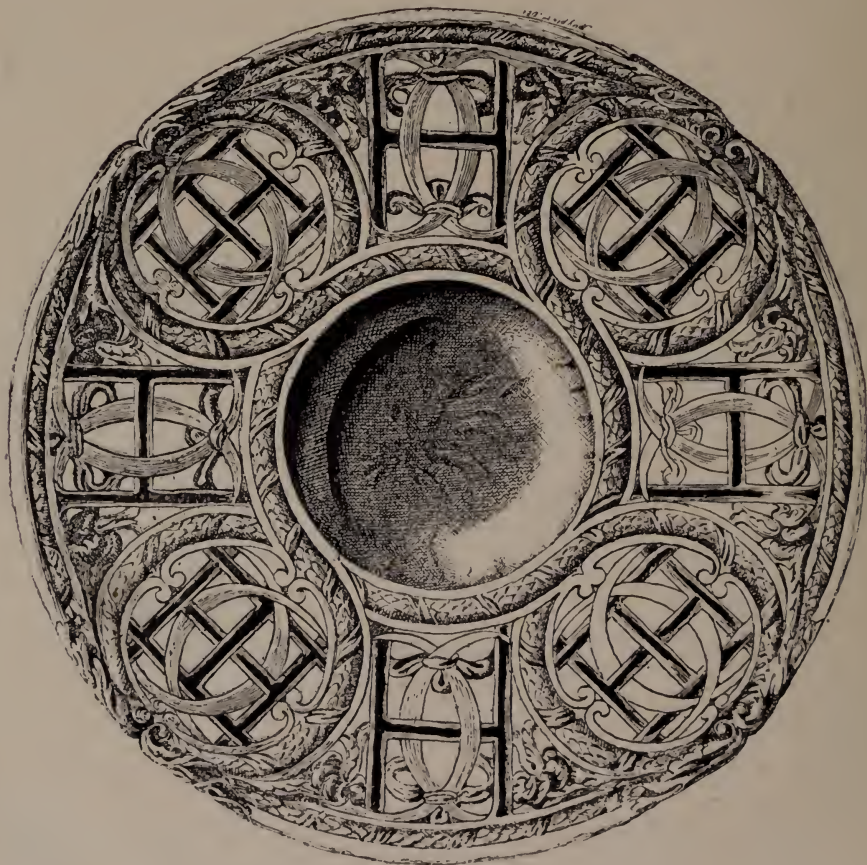
eseményeket ábrázolnak, mindig színes reliefek. A zománcz kemény és igen fényes, de sok apró repedést lehet rajta látni. A színek rendesen élénkek, de nem igen változatosak, legtöbbször fordul elő a sárgás fehér szín. Palissy soha sem tudta előállítani Lucca della Robbia ragyogó fehér színét, pedig éppen ez a szín az, melyet legnagyobb kitartással és buzgalommal keresett. Fehér alapszínű tárgyakat ritkán készített. Tárgyain meglehetősen tiszta sárga színt látunk, továbbá olk-sárga színt, szép kék-indigót, szürkés-kéket, smaragd-zöldet, sárgás-zöldet, mángán-ibolyát és ibolyás-barnát. Ugy látszik, hogy Palissy kétféle zománczot használt; az egyik keményebb volt, a másik pedig átlátszóbb, sárgásabb és sokkal gyöngédebb. A természeti tárgyak, melyek készítményein láthatók, szín és alak tekintetében nagyon élethűek, mert a mester majdnem mindig a természet után mintázott. A kagylók, melyekkel készítményeit díszítette, Páris környéke harmadkorszakbeli rétegeinek képződményei. A halak a Szajnából valók, a növények pedig szintén Páris vidékéről.»

Egyik rajzunk (4. ábra) egy átmetszett tálat ábrázol, a minőket Palissy az ebédlők és öltözők számára készített. A kivésés formája igen szerencsés, mert a sok csillogó pont emeli a zománcz fényét.

Egyik legjelentékenyebb műve, a melyet még 1852-ben készített, az écoueni kastélyban berendezett barlang, a melyhez hasonlókat készített Reux, Chaulnes és Nesles városokban. Mint egy egykorú rajzból kitűnik, (5. ábra) mely Destailleux építész birtokában van, ezek mélyen a földbe ásott rotundák voltak, mintegy elsüllyesztett szökőkutak. A falakon parasztház építmények voltak utánozva. A falakat támasztó oszlopok capitol-jain ókori hősök mellszobrai álltak. A rotunda közepén talap-

zaton egy váza volt elhelyezve, melyből forrás bugyogott. A vízben és a szárazabb helyeken is halak, gyíkok és kigyók nyüzsögtek. *in kőzati kőzetek nem?*

De a barlangok közül, melyeket ő alkotott, legnevezete-

10. ábra.

sebb volt az, melyet a Tuillériákban Medici Katalin részére rendezett be, a melynek azonban nyoma veszett. Erről csak azt tudjuk Palissy irataiból, hogy milyennek tervezte. A terv kéziratát, mely Palissy saját írásának van elismerve, Fillon fedezte fel és az mint ilyen van lajstromozva a gyűjtemény-

ben, melyet Charavay adott ki a Fillon tulajdonát képező kéziratok és okiratok gyűjteményében, a mely gyűjteményt Jules Cousin a Hotel Carnavalet könyvtára részére szerzett meg. Ezt a barlangot Palissy eleinte egy darabba akarta égetni.

Anatole de Montaiglon meg is találta a számlát a barlanghoz vezető négy hidról, mely számla 1570. február 27-éről kelt. 1855-ben mikor a Tuillériák kertjében a szökőkutak csöveit javították, egy zománczos lapot találtak, mely Krisztus keresztelését ábrázolta és mely kétségkívül a Palissy-féle barlangból ered.

Tíz évvel később, mikor az államtanács termének alapzatán dolgoztak, a földszinten ráakadtak két agyagégető kemencére, több eszközre, melyeket Palissy által föltaláltaknak tartanak, továbbá zománczos edényekre, relief alakokra és megrongált mintákra. (6., 7., 8. ábra). Az itt talált relief alakok teljesen megfelelnek azoknak, melyek Palissy tervének kéziratában le vannak írva.

A terv leírásában azt mondja Palissy, hogy: «bámulatba fogom ejteni az embereket és oda állítok három, négy emberi alakot, melyeknek fehéreneműje, ruhája annyira természetűen lesz mintázva, hogy a szemlélő nem fogja hinni, hogy csak utánzatot lát, nem pedig az utánoztatni kívánt tárgyat magát.»

A hullóket tartalmazó bassinek rendkívül megkapó darabok, nevezetes például az, mely Richelieu tábornagynak 1788-ban eladott butorai közt volt. Ez a darab csónak alaku, hajlott szélekkel. A fenéken, mely telve van tengeri és folyamkagylókkal, zöld békák, gyíkok, rákok és teknősbékák láthatók, melyek mintegy a levegőre emelkednek. A középen egy kis sziget látható, a hol három kigyó hempereg, mintegy prédára lesve.

Nevezetesek még a disztál, melyen hüllők, rovarok és vízi növények láthatók (9. ábra) és egy gyümölcsös tál, melyen köröskörül II. Henrik chiffreje látható. (10. ábra).

Abból a korszakból, a mikor Palissy már Párisban élt, az ottani műremekeket csodálhatta és emberi alakokkal tarkította műhelyét, legnevezetesebbek a jótékonytságot ábrázoló zomán-

11. ábra.

czos tányér, mely Rothschild Alfons gyűjteményében van (11. ábra) és a csigák és növények közt térdeplő Magdolna.

Egyes írók azt állítják, hogy Palissynak ez utóbbi műveiben nevezetesen a Magdolnában nincs semmi része és hogy azt egyik hallgatója, Prieur szobrász készítette. De e tekintetben meg kell jegyeznünk, hogy Palissy mind azokat, a kik neki valamiképen segédkeztek irataiban, névszerint megnevezte és hogy ő egyáltalán nem az az ember volt, a ki idegenek

12. ábra.

IPARMŰVÉSZETI
MUZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA

műveit másolni akarta volna, különben a művek a melyeket teremtett egy és ugyanazon stylt mutatják.

Más tálakon bibliai és hitregei jelenetek vannak ábrázolva, így pl. Ádám és Éva, Ábrahám áldozata, Eszter és Ahasvér, a szent család, Venus és az Amorettek, Páris ítélete, Bachus születése, Centaurok és Lapythok közti harc stb.

Igen szép a (12. ábrában) bemutatott tál, a hol közepén egy nagy kigyó sűtkérezik körülveve kisebb-nagyobb halaktól, rákoktól és bizarr alaku vízi növényektől.

Rothschild Gusztáv báró gyűjteménye egy gyönyörű kancsót bir, melynek száját egy mascarón, oldal lapját pedig egy gyönyörűen zománczott Diana díszíti. (13. ábra.)

Ez a darab Briot Ferencznek czinból készült eredetije után van formálva, valamint az Elton-féle gyűjteményben levő tál, mely a négy évszakot ábrázolja. Ugyancsak Briot műve után van formálva a 14-ik ábrában látható kancsó is, mely Rothschild Alfonz gyűjteményében őriztetik.

A 15. ábra egy zománczott gyertyatartót ábrázol, mely a sèvres-i gyűjtemény egyik legszebb darabja. Igen eredeti és bizarr a jaspis zománcban csillogó csigákból összeállított kancsó, melyet a Louvre gyűjteményében őriznek (16. ábra) és a levelekkel díszített, a 17. ábrában látható kancsó, mely Rothschild Gusztáv birtokában van.

Fölemlítjük továbbá a Sauvageot gyűjteményében látható aquaticus motívumokkal díszített tálat, (18. ábra) melynek közepén egy hatalmas hulló festői szimmetrikus kigyóvonalban terül el, és a mely rendkívül gazdagon van díszítve megkapó vízi állatokkal és növényekkel.

Igen érdekes a tál, mely a 19. ábrában látható, melynek közepén egy gyík majdnem teljes köralakot képez, széleit

pedig gyönyörű arabeskek díszítik. Határozottan első helyet foglal el egy kis zománczos szobor, mely «La nourrice» név alatt világhírűvé lett (20. ábra) és a mely most a Cluny muzeum birtoka.

Ujabb írók azonban azt állítják, hogy a «Nourrice» nem Palissy műve, mert a dajkán látható ruha XIII. Lajos korára vall. Az eredetin oly bélyeg látható, mely néhány Sèvresben előforduló, hasonnemű, styl és jelleg nélküli darabokon látható és a melyek — mint Herouardnak, XIII. Lajos orvosának naplójából kitűnik, az avroni gyárban (Fontainebleau mellett) készültek.

Igen kiváló a Fountaine-féle gyűjteményben látható és Palissy-nek tulajdonított nagy bassin (21. ábra); gyönyörű mű ez; alakjai és díszítményei fehérek, a sallangok sárgák, az angyalfők haja szürke, a szárnyak sárgák. — A bassin falazatán fehér, szürke és sárga gyümölcsök függnek, a fejeket összekötő díszítmény sötétkék. — Az alap zöld, kék és gesztenyebarna. A bassin hossza 0.78 méter, szélessége 0.43 méter, magassága 0.34 méter, de minden részlet oly finoman és gondosan van mintázva, mint a hogy Palissy még a legkisebb tárgyakat is mintázta.

Bővebb magyarázat nélkül utalhatunk azon ábránkra, (22. mely a sèvreszi muzeumban látható kancsó-tál töredéket ábrázolja, a melynek számos emberi és állati alakjaival Palissy a plastikus művészet egyik kiváló remekét alkotta.

Palissy művészetének eredetisége abban áll, hogy ő, mint egyszerű pór, a pórhoz legjobban illő agyagművészettel kezdte pályáját és fényűzési tárgyak gyanánt a természet remekeinek hű ábráit nyújtja; bámulatosan éles elmével leste ki, hogy mi legalkalmasabb a zománczhoz és mi a mázhoz; a természetnek

IPARMŰVÉSZETI
MUZEUM ES ISKOLA
KÖNYVTÁRA

legkevésbé ismert, legrosszabbul méltatott alkotásait, a patak csillámló halait, fényes bőré hüllőit, tarka puhányait, repkényeit, mohait és rikító színű vízi növényeit ábrázolja. Nem keresi az idegen égaljak furcsa, szokatlan terményeit; elég

14. ábra.

bizarr tárgyat lel közvetlen közelben, szülőföldje zátonyain, völgyeiben és erdőiben. És oly híven utánozza azokat, hogy tálain a folyók partjairól felszedett igazi kagylókat vélünk látni.

A hazai természet bőséges mintákat nyújt neki. Némely edényekre felfutó repkényeket fest; másutt egy ráknak hosszan elnyújtott lábai képezik a fogantyút; a medenczékben a

homokágy hüllőit kagylók és teknősbékák választják el egymástól, a felsugárzó vízben halak uszkálnak, a partok harasztjaiban gyíkok, tekenyős állatok lustálkodnak. Minden tálon egy-egy mikrokosmost látunk oly szép ábrázolásban, hogy a valóság sem lehet szebb. Mintha igazi puhányok és gyíkok megdermedtek, megkövesültek volna.

A művész maga nagy súlyt fektetett az élethűségre. Egyik iratában egy barlangot említ, a hol a kigyók, viperák egy sziklaoldalban egymásba fonódva hevernek, oly természet-hűen ábrázolva, «hogy a valóságos kigyók és gyíkok is megbámulnák.» Műhelyében egy kutyát is gyurt, melyet a kutyák mindig megugattak, mert elevennek tartották.

Voltak bírálók, a kik Palissyt rossz ízléssel vádolták, mert «utálatos» hüllőket mázolt oly edényekre, melyek ételek felhasználására voltak szánva. De mi sem bizonyítja, hogy e készítmények asztali használatra voltak szánva. A gyümölcsös kosarakra, melyek élénk színezés által válnak ki, csak koszorúkat vagy virágokat mázolt. A szakokra osztott nagy tálakon, melyekben fűszereket szoktak tartani, istennők vagy nymphák láthatók fekvő helyzetben. A mi a növényekkel és állatokkal fedett gyönyörű medenczéket illeti, ezeket oldalasztalokra rakták, melyeknek sötétebb színe igen jól illett az aranynyal áttört barna szőnyegekhez, a miket a 16. században a kastélyok termeiben használni szoktak.

Egyébiránt kevésbé fog bennünket Palissy «rossz ízlése» meglepni, ha elgondoljuk, hogy a mester Saintonge mocsáros vidékén lakott, ahol az afféle állatok roppant mennyiségben fordultak elő és a hol az emberek kevésbé irtóztak a hüllőlőktől, a melyek látásához nagyon hozzászoktak, jobban mint nálunk.

15. ábra.

IPARMŰVÉSZETI
MUZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA

Ez ismeretlen állat- és növényvilág, az agyagművészet által a maga egyszerűségében visszaadva, természetes szépsége és élethűsége miatt gyönyörködteté a 16-ik század udvarainak legnemesebb hölgyeit és legtudósabb férfait. Ha az olasz művészet ferde izlése- és idomtalan készítményeire gondolunk, megbocsáthatjuk Palissynek, hogy művészetét a nagy természetnek eddig oly elhanyagolt osztályára terjeszté ki. Sőt örömmel láthatjuk, hogy figyelmét oly állatok és növényekre terjeszti ki,

16. ábra.

melyekre eddig senki sem gondolt s a természeti világ ezen páriáit bemutatja az emberiségnek. A nevelés által, mely bennünket a természettől eltávolít, a teremtmények nagyrészt csak akkor ismerjük meg, ha valamely művésznek műveit látjuk.

A kigyók szép hajladozásai, hullámzatos mozdulatai, miket Palissy oly jól eltalált, a halak, melyek a vízben fénysugaras barázdát vonnak maguk után, és az alig észrevehetőleg haladó puhányokban ép úgy nyilatkozik a természet csudás ereje, mint a madarak énekében s a hatalmas emlős állatokban.

Hogy mi mindezt nem látjuk, nem vesszük észre, igen természetes, de azért vannak a művészek, hogy bennünket oktassanak s a helyett, hogy Palissyt választása miatt gáncsolnók, azt mondjuk, hogy a természet egy csudás oldalát leste el, s oly magas fokra emelé művészetét, hogy a megfoghatlant fejezi ki vele, azt, mi a közönséges ember figyelmét elkerüli.

17. ábra.

Ha annak bizonyítékát keressük, hogy semmi áldozat nem vész el, s minden fáradalom jutalmat nyer, Palissy agyagművészetében megtalálhatjuk azt. Ő, ki a tűzre annyit áldozott, ki kemenczéje előtt egész hónapokat töltött a nélkül, hogy egy száraz helyecske lett volna testén, ki egész éjeken át a szabad levegőnek, szélnek és esőnek tette ki magát, annyira urává lőn a tűznek, hogy az olvasztásban és színvegyítésben a tökély netovábbját érte el. De lelkiismeretesen is tanulmányozta a kérdést és kiemelte, hogy az egetésnél, különösen

18. ábra.

IPARMŰVÉSZETI
MUZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA

ha az edények mázzal bevonják, a tüzet a legnagyobb figyelemmel kell igazgatni, mert «nincs az a finom elme, melyet ez egészen le nem kötne.»

Nem elégséges — úgymond továbbá — a színek összhangzata és az anyagi kivitel, az agyagművészetben erkölcsi kifejezést lehet adni, mi természet utáni alkotás által érhető el.

19. ábra.

Az edényeknek mázzal való bevonására alkalmas színek birják azon setétebb gazdag árnyalatokat, melyeket a föld termé-
nyeinek észlelünk».

Palissy díszedényein ott van az érni kezdő kalászosok sárgás arany színe, a távoli erdők ibolya kéksége, a buja legelők élénk zöld, és az ujonnan szántott föld erőteljes barna színe.

Ezen edények mindegyike a legfejlettebb izlésről tanuskodik, s ha az agyagművészet remekeinek rendkívüliségét jellemeznem kellene, azt mondanám, hogy az nem más, mint a

művész érzelmeinek és szokásainak összhangzása a használt anyaggal és a létrehozott tárgyakkal.

Palissy azonban nemcsak növényeket és állatokat teremt. Minden eszmében oly esztani fejlődés van, hogy a természet alárendelt lényei után a 16-ik századnak azon páriáihoz is jutunk, melyek nem állatok többé, hanem emberek.

20. ábra.

Rembrandt azelőtt egy századdal a szegény csavargókat, koldusokat, ütött-kopott ruhájú lantos zenészeket ábrázolta és oly szivreható erkölcsi kifejezést ad nekik, hogy én ezen alakokban a művész lelkének visszfényét látom. Általában, ha a művész emberi alakot fest, az saját képmása. Palissynak néhány szobra valódi remek mű. Ilyen a «dajka», melyet a Louvre muzeumban láthatni; az egy gyermekét szoptató pórnot ábrázol, és egyike a francia szobrászat legszebb remekeinek. Egyszerű, szabatos és a népéletből merített mű.

Ilyen a kutyakölyköket vivő gyermek is.

Az emberi mű becsének mértékét az idő adja meg, a melyben létrejött. Válaszszuk el az agyagművészetet a tartományoktól és az évszázadtól, melyekben Palissy dolgozott s e művészet el fogja veszteni valódi jelentőségét.

Misem változatosabb, mint Palissy műveinek összesége.

Minden kísérletnél annyira megváltoztatta a máz színét, hogy egyes példányokban nem lehet ugyanazon szerkezetre ráismerni, s a színezet változatossága az évszak, a nap vagy a művész szeszélyéhez alkalmazkodott.

21. ábra.

Palissy tulajdonképeni felfedezése a «paraszt csoportozatok»-ban áll; ezeknek készítési módját vagy tárgyát sem az olasz fayence edények, sem a szép zománczú német agyag-készítményeknél nem találhatni fel. Néhány évvel később, midőn a művész Párisban telepedett le, az olasz mesterek annyira fellelkesíték, hogy medenczéi közepébe mythologiai vagy bibliai tárgyakat metszett ki, minőket a fontainebleau-i iskola művészei szoktak készíteni.

Ezen új modorhoz a diszító motivumokat a régibb alkotásoktól, Roux mestertől és Cellinitől kölcsönözte. Briot az ügyes aranyműves, hol társa, hol versenytársa volt. Ebben a

művészetben oly fokra jutott, hogy a finom részletezésben Benvenuto Cellinivel mérkőzött, egy kis érmen (medaillon), mely Venust és Adonist egy tájkép közepén tünteti fel, hegye-

22. ábra.

ket és a távolban tengert lehet látni; a távlat és színezés, melyben a fák lombjai meglepő pontossággal vannak készítve, a türelem és lelkiismeretes gond valódi remekei.

Palissy francia maradt mint minden nagy francia művész, ki az olaszoktól tanult a nélkül, hogy utánozta volna őket.

Ő ezektől tanulta a rajzok választékosságát s a szerkezet magasztosságát, de megtartá saját erőteljes alapját és természetes kedélyességét. Ő a francia szobrászat azon iskolájához tartozik, mely a háromszáz évi fejlődés után Jean Cousin, Germain Pilon és Jean Goujon műveiben fénykorát érte el.

Hogy Palissyt mint művészt eléggé becsülhessük, a Louvre muzeumának egy termét kell szemügyre vennünk. Itt az egyik oldalon gyönyörű olasz fayence edények láthatók, melyek közül a legközönségesebbek is Rafael után remek tisztasággal vannak festve. Fejedelmek és főpapok számára való fényűzési remek, melyek a mithologia szerelmi jelenetei mellett a szent történet csodáit ábrázolják. Választékos disztárgyak, hol a legtartalomdúsabb és legkülönösebb arabeszkok gyors és könnyű kéz által rajzolva láthatók, melyek ügyes, kecses alakja bámulatra gerjeszt úgy, hogy a túlzást a kivitel eredetisége miatt megbocsátjuk.

Palissy műveiben nem a képzelet, hanem a valóság világa áll szemeink előtt. Palissy edényei közt vannak olyanok, melyek a végetlen, ismeretlen, emberi szemek által nem látott tengerfenék tájait sejtetik velünk. A magasztosság és színek által nyilvánult élet, a természet egy részének egész valódisága — az Palissy tudományát nem választá külön az élettől — és ő művészetében mindig közelebb állt a természethez, mint bármelyik kortársa.

Művei közül legtöbb látható Franciaországban a Cluny-muzeumban, a Louvreban és a sèvresi gyűjteményben, valamint a Rothschild család múkincsei közt. De sok művét bírja a south-kensingtoni és a warford-halli muzeum és néhány oroszországi gyűjtemény. A bécsi iparmuzeum is bírja a mester egyik művét.

Német muzeumokban és a budapesti iparmuzeumban utánzatok láthatók, melyek közül a legjobbak Pull és Barbizet párisi műtermeiből kerültek ki.

Akadnak elhibázott műtárgyak is, melyeket Palissynek tulajdonítanak. De ezek hamisítványok. A mester irataiból tudjuk, hogy ő mily szigorú bírója volt önmagának és elhibázott darabjait mily gyakran rombolta szét. A legnagyobb nyomorúság sem bírhatta rá, hogy kiadja a kezeiből egy tárgyat, ha az nem volt méltó a hírnévhez, melyre áhítozott, és a melyet — ritka szerencse! — nagyobb mértékben vívott ki, mint a hogy legmerészebb álmaiban remélte.

In a figure, which is the most
 perfect of all the figures of the
 present time — a

V.

HARCZ AZ ALCHIMISTÁK ELLEN.

SZERFELETT igazságtalanok volnánk, ha a nagy férfiak megítélésében csak a sikert tekintenők mérvadónak. Az ítélet napján a bekötött szemű istennőt, a vak Fortunát kellene akkor a birói székbe ültetnünk. Pedig az emberiség hite mindig azt az istennőt reméli ott látni, a ki a vesékbe lát és a szándékot itéli meg.

Ezért a művésznél is nem tekintjük pusztán az alakok szépségét, hanem a céltudatos eszmét is keressük, a mely az alkotó kezet határozott irányban vezette. Sőt tovább lehet menni. Nem elég, ha a művész a szépet tudva alkotja. A szépnak előállítása nem öncél. A művésznak a jót is kell akarnia. Azzal a tudattal kell működnie, hogy egy porszemmel bár, de hozzájárul az emberiség boldogságának növeléséhez.

Meg volt-e ez a tudat Palissyban? Mélyebb indok vezette-e működésében, vagy csak az ösztön, mely a természet észnélküli lényeivel is alkottat szép remekeket?

E tekintetben kétely nem foroghat fenn. Palissy irataiban ékes bizonyosságát találjuk annak, hogy a mestert mélyebb eszmék, emberbaráti törekvések vezérelték. Sőt azt is látjuk, hogy

a művész, ki a szabadságért, az emberiség sorsának javításáért lelkesedett, mély meggyőződéssel birt. Már fentebb láttuk, hogy elveiért, a szabad eszmékért kész volt mindent kockáztatni és látni fogjuk, hogy a halált örömet szenvedte el meggyőződéseért.

Ezért már eleve bizalommal vesszük műveit kezünkbe. Tudjuk, hogy őszinte lélekből fakadó szavakat fogunk hallani, és a patheticus hang, mely ez iratokon végig vonul, nem szónoki fortély, de meleg meggyőződés nyilvánítása.

Palissy első művét, a *«Recepte Vritable»* címűt már fentebb említők. Hálával, de önérzetes hangon szól a nagyokhoz az előszóban és már ezzel is bizalmat, rokonszenvet gerjeszt.

Azt óhajtja e könyvben, hogy mindenki tanulja a természeti bölcsészetet, hogy a tudósok tanítsák a munkásokat és ezért terjeszteni óhajtja emezek közt a trágyázás titkát, mely oly fontos a szegény emberek megélhetésére.

«Szeretnék, ugymond, mindenkit megkérni külön-külön hogy kedvelje a földművelést, a tudósokat pedig, hogy tanítsák az egyszerű polgárokat, mert különben az ítélet napján azzal fogunk vádoltatni, hogy elástuk tehetségünket; mert tudjátok meg, hogy irva van, miszerint mindazok, kik elrejtik tehetségüket, kizáratnak a mennyek országából».

Az egyszerű fazekas egybegyűjté a tudósokat és meggyőzte őket az igazság erejével. Kimondja — és ehhez nem csekély merészség kellett — hogy olyan ember is birhat tiszta fogalommal a természeti tárgyakról, a ki nem érti a latin nyelvet, «melynek mondatai lánczokba verik az ember lelkét.»

Bölcsészete abban áll, hogy ő az istent minden természeti jelenségben mint magasztos művészt látja; legnagyobb

mérnöknek nevezi őt; ha a kagylóban megerősített városhoz mintát lát legnagyobb építésznek, ha a különböző fák alakjaiban az építészet alapelveit fedezi fel, legnagyobb építőmesternek látja a teremtőt.

A «Recepte véritable» című munkában a szerző érdekes elméletet fejteget a sókról és azok szerepéről a trágyában, majd igazi költői elragadtatással ír egyes nagyobb műveinek tervéről. Látjuk, hogy alkotásaiban lángoló ihlet lelkesítette.

Második művében mély tudományossággal szól a vizek és kutak természetéről, a fémekről, a zománczokról, a márgáról és a természet egyéb titkairól. A fejtegetés párbeszéd alakjában történik, melyet az Elmélet és a Gyakorlat folytatnak egymással.

Ez a második mű 25 évvel később jelent meg és címe: *Discours Admirables*.

A *Discours Admirables* teljes tartalomjegyzéke így szól:

1. A folyók, források, kutak, vizgyűjtők, tavak és egyéb édes vizek vizei; eredetük, jóságuk, rosszaságuk és egyéb tulajdonságaik; a mód, a melylyel minden helyen lehet kutakat fúrni.

2. Az alchimiáról: a fémekről, ezek keletkezéséről és természetéről.

3. Az iható aranyról.

4. A mithridathról.

5. A jegekről.

6. A különféle sónemekről, melyek a földben előtordulnak; természetükről és csodás hatásukról.

7. A közönséges és drágakövekről; keletkezésük okairól; formájukról, színükről, nehézségükről, keménységükről, áttetsző voltukról és egyéb sajátságairól.

8. A különböző agyagnemekről, ezek természetéről és hatásáról.

9. A föld művészetéről és ennek hasznosságáról; a zománczról és a tükről.^{1 2}

10. A márgáról; arról, hogy azt mikép lehet megismerni és minden vidéken megtalálni.

A «Discours Admirables» című mű De *Ponts* lovagnak, a «cent gentilshommes» gárda parancsnokának van ajánlva, a következő igen érdekes és jellemzetes előszóval:

«Éveim száma felbátorított önnek azt mondani, hogy a napokban megnéztem szakállam színét, a mi eszembe juttatá, hogy életpályám befejeztétől milyen kevés nap választ el; megcsodáltam a mezők liliomait és egyéb növényeket, melyek zöld színüket fehérre változtatják, mikor gyümölcsüket kezdik adni. A fák sietnek is virágozni, mikor tenyésző erejüket csökkenni érzik. És ez eszembe juttatá az Írás azon mondását, hogy «ovakodjunk visszaélni az isten adományaival és földre rejtteni tehetségünket. Az is meg van írva, hogy a balga, a ki titkolja a maga balgaságát, jobb mint a bölcs, a ki véka alá rejtí a maga tudományát. Ezért igazságos és eszes eljárás, ha az istentől vett tehetséget növelni iparkodunk. Ezért iparkodtam én is világosság elé juttatni a dolgokat, a miket az isten kegye velem megismertetett, hogy az utókor is hasznukat vegye. Teszem ezt annál is inkább, mert egyes emberek szép latin szóval, vagy valami más csiszolt nyelven visszaélnék veszélyes tehetségükkel, hogy megrontsák a fiatalságot; egy Geber, egy Roman de la Roze, egy Raimond Zule, Paracelsus növendékei és más alchimisták oly könyveket írtak, melyek tanulmánya miatt sokan vesztették idejüket és vagyonukat. Magam is negyven éven át kapartam a földet és annak

belsejét, hogy megismerjem a benne levő dolgokat és isten megismertetett velem oly titkokat, melyeket eddig még a legtudósabb emberek sem ismertek, a mint ez eme könyv tartalmából ki fog tűnni.

Tudom, hogy lesznek, a kik gúnyolni fognak, lehetetlennek tartván, hogy egy ember, a ki nem tud latinul, ismerhesse a természeti dolgokat; azt fogják mondani, hogy nagy merészség tőlem irni a híres és régi bölcsesek ellen, a kik a természet dolgairól irtak és bölcsességük hírével betöltötték a földet. Tudom, hogy mások, a külszin után ítélve, azt fogják mondani, hogy én csak egy egyszerű kézműves vagyok. Könyvemben csakugyan vannak dolgok, melyeket a tudatlanoknak bajos lesz elhinniök. Én azonban még sem ejtettem el vállalatomat és — elejét veendi minden rágalomnak — gyűjteményt rendeztem be, melyben a föld méhéből kiszedett bámulatos és szörnyű tárgyak láthatók lesznek. Ezek tanúságot tesznek arról, a mit mondok és nem lesz ember, a ki ne lenne kénytelen beismerni az általam mondottak valódiságát, ha látta, a miket gyűjteményemben összehalmoztam, azok meggyőződésére, a kik irataimnak nem akarnának hitelt adni. Ha jönne valami nagyfejű, a ki e bizonyítékokat nem akarná figyelembe venni, az ön véleményére fogok hivatkozni, a mely megdöntené az ellentmondókét. Hizelgés nélkül mondom ezt, mert a mióta ön visszajött Ferrarából a pontsi kastélyba, nem egyszer győződhettem meg az ön szelleme hatalmáról, mikor bölcsestről, astrologiáról és egyéb matematikai tudományokról beszélünk egymással és a mit hallottam, teljes bizonyágot adott nekem az ön csodálatos szelleméről.

Az olvasóhoz intézett előszóból a következőket idézzük: «Óva intelek azok ellen, a kik azt állítják, hogy az elmélet

szülte a gyakorlatot. A kik ezt a tant hirdetik, rossz úton járnak, ha azt állítják, hogy a dolgot, a mit alkotni akarunk, előbb képzeletben magunk elé kell idéznünk, mielőtt a munkához fognánk. Velük tartanék, ha az ember megvalósíthatná a mit képzeli. De ha a képzeletben megfogamzott dolgot mindig meg is tudnók valósítani, könnyű volna az alchimistának és nem kellene ötven éven át kutatniok. Ha a hadvezérek keresztül vihetnék, a mit nekik az elmélet sug, sohase vesztenének csatát. A kik ilyesmit hisznek, azt mondom, hogy egy cipőt, de még egy cipősarkat se tudnának készíteni, ha megtanulták volna a világnak akár valamennyi elméletét. És ha ötven évig tanulmányoznák a cosmographiát és kezükben volna a világ minden térképe, még se mernének egy hajót a tengeren vezetni, a mint azt a gyakorlati férfiak teszik».

Sok becses részletet idézhetnénk a «Discours Admirables»-ból, olyanokat, melyek a természettudományi ismeretek fejlődésének szempontjából nevezeteseek, de még olyanokat is, melyek a természettudomány mai álláspontjával is megférnek.

De ebbe nem bocsátkozunk. Azt akarjuk feltüntetni, hogy Palissy mennyire előzte meg kortársait és mily erélyesen küzdött a felvilágosodás érdekében.

E tekintetben azt hiszszük, legérdekesebb lesz azt idézni, a mit Palissy a középkor egyik leghíresebb tévtana, az alchimia ellen írt; annál is inkább, mert ezeket a részleteket nemcsak a korához mértén meglepőnek mondható tudományosság jellemzi, hanem a sötétség lovagjai elleni lelkesedés, az ámitók ellen kifejtett éles gúny, mely ez olvasmányt kiválóan élvezetessé teszi.

A «Discours Admirables» fentebbi tartalomjegyzékéből kitűnik, hogy Palissy az alchimistákkal két értekezésben is

foglalkozik. Az egyik értekezés terjedelmesebb és ezt csak kivonatossan fogjuk ismertetni.

Ebben a fejezetben is az Elmélet és a Gyakorlat folytatnak párbeszédet. Amaz fölveti a kérdéseket, melyekre a gyakorlat (azaz Palissy maga) megfelelnek.

Palissy az aranycsinálókat «pénzsovár» embereknek nevezi, kik nem akarnak hasznos munkát végezni és olcsó szerrel akarnának meggazdagodni. Pedig nem fognak boldogulni, akár-hogy erőködjenek is. A fémet az ember csak tisztíthatja, edényekké, eszközökké alakíthatja át, de nem teremtheti. A kik azt állítják, hogy a tűz segítségével előállítják az aranyat, ámítók.

Vannak egyes előkelő urak, a kik szintén foglalkoznak aranycsinálással és erre sokat költenek. Ezeket meg kell hagyni e foglalkozás mellett, a mely visszatartja őket a még rosszabb foglalkozástól. Az orvosok is csak hadd keressék az aranyat; így alkalmuk nyílik megismerni a természetnek nem egy titkát és rájönni az aranycsinálás lehetetlenségére.

De mesterünk kérlelhetlenül üldözi azokat, kik mester-ségszerűen, nem tudományszomjból, de ámítási céllal folytatják az aranycsinálást. Foglalkozásuk elvét ad absurdum viszi.

«Az alchimisták, ugymond, úgy akarnak aranyat és ezüstöt csinálni, hogy porrá zúznak bizonyos fémeket és ezeket át akarják alakítani. Pedig ha új fémeket lehetne a porrá-zúzás által létrehozni, akkor sokkal könnyebb volna új diót új körtét, új almát előállítani ezen gyümölcsök porrá zúzott, alkatrészeiből. Mondjuk csak a legügyesebb aranycsinálónak, hogy zuzzon porrá egy diót, tegye a port egy lombikba és hozzon ki abból megint egy egész diót. Akkor, ha ezt megteszi, elhiszem neki, hogy tud aranyat és ezüstöt csinálni.

Ha egy dió porából két egész diót tudnak csinálni, akkor elhiszem, hogy megtalálták a bölcsek követ, a mely önmagából gyarapszik. De tudom, hogy az egyik ép úgy fog nekik sikerülni, mint a másik . . . Igazán csodálom, hogy egy csapat pénzhamisító, a ki csupa ámitáson töri a fejét, nem restelli magát tudósnak neveztetni».

Az Elmélet többek közt azt az érvet hozza fel az aranycsinálók érdekében, hogy működésük még is csak üdvös volna, ha «par impossible» valahogy sikerre vezetne. A kapanyél, ha elsül, mégis csak fegyver. «Ha az aranycsinálók eredményre jutnának, akkor elég aranyat csinálnának, hogy Franciaország háborut viseljen valamennyi ellensége ellen, még a török ellen is.»

De Palissy ezt sem akarja elismerni.

«Valamennyi eddigi megjegyzéseid közül, feleli erre az érvre, egy sincs oly távol a bölcseségtől, mint az imént mondott megjegyzés. Én azt mondom, hogy jobb volna Franciaországra nézve, ha dögvész, háboru és éhség sujtaná, mint hogy ha akadna hat embere, a ki sok aranyat tud csinálni. Ha bizonyosnak mutatkoznék, hogy a dolog elérhető, minden ember abba hagyná a földművelést és aranycsinálásra adná magát. A föld ugaron heverne és Franciaország összes erdői nem győznék az aranycsinálókat tüzelőanyaggal. Azok, a kik a történetet olvasták, beszélnek, hogy volt egyszer egy király, a kinek országában néhány aranybányát fedeztek fel. Ettől a perctől kezdve a király alattvalói legnagyobb részét aranyásásra használta, a minek folytán a földek ugaron maradtak és csakhamar nagy éhség kezdett az országban uralkodni. A királyné, a ki okos nő volt és szerette az alattvalóit, ekkor tiszta szinaranyból csináltatott kappanokat, csirkéket, galam-

bokat. A király eleinte megörült, mikor ezt a szép hust hozták az asztalra; de mikor észrevette, hogy nem hoznak neki igazi hust, megharagudott. A királyné erre figyelmeztette őt, hogy lám az arany nem táplál és jobb volna, ha az alattvalók a szántóföldeket művelnék, nem pedig az aranybányákat. Már most képzelj, hogy volna Franciaországban hat ember, a ki aranyat tud csinálni; azok annyi aranyat gyártanának, hogy közülök a legutolsó is fejedelem akarna lenni, háboruszkodnának egymással és ha a tudomány titka köztudomásra jutna, akkor az arany teljesen elvesztené az értékét»...

Palissy e kérdésnek még egy külön értekezést is szentel, melyet rövidségénél fogva egész terjedelmében iktathatunk ide, hogy olvasóink, Palissy irmodorát, eszmemenetét, gondolkozásmódját egy befejezett egésznek képező mutatványból ismerhessék meg.

A szerző előrebocsátja, hogy előző beszédjében már megczáfolta az alchimia tanait a fémek előállításáról és nagyobbitásáról, de jónak látja kikelni az «íható arany» ellen is, melyet az emberi testre nézve ártalmasnak tart.

Ez az értekezés is párbeszéd alakjában van írva és így szól:

Elmélet: Ha a világ legszebb érveit hozod is felemnek még sem fogsz rábirni arra, hogy megvessem az aranycsinálás tudományát, mert tudom, hogy az alchimisták szép dolgokat, valóságos csodákat vittek végbe az orvosi tudományban: így pl. feltalálták az íható aranyat, a mi pedig igen becses és dicséretes dolog. Ettől a szertől szinte felélednek a halottak is; minden betegség meggyógyul; az ember megőrizheti a szépségét, meghosszabítja az életét és mindig jókedvű marad. Mi kifogás lehet ez ellen?

Gyakorlat: Hogy maradhattál meg ezekben az ábrándokban? Nem láttad azt a kis könyvet, melyet a nagy zavarok közepette nyomattam ki és melyben eléggé bebizonyítottam, hogy az arany nem lehet üdítőszer, hanem inkább méreg. Több orvos, a ki elolvasta az érveimet, az én pártomra állott, elannyira, hogy az orvosikar egy híres tagja, a ki Párisban oktatott, nézetemet mint teljesen bebizonyítottat említette fel növendékeinek. Ez már magában is megzavarhatna érvelésedben.

Elmélet: Hogy mersz ilyesmit állítani, mikor annyi orvos annyi időn át aranyat rendel betegeinek üdítőszer gyanánt! Hisz még az arabs orvosok is aranyat használtak, pedig azok a legkitünőbb orvosok.

Gyakorlat: Elismerem, hogy igen sok orvos van, a ki a kappanok hasában arany darabokat főzetett és a levest beadták a betegnek, azt állítván, hogy a levesben meg van az arany egy része; arra utaltak, hogy a megfőzött aranydarabok (a sótól és a zsirtól) kissé megfehéredtek. Ez nem volt igaz. Ha az illető aranyakat megmérték volna, rájöttek volna, hogy azok ép oly nehezek maradtak, mint a milyenek a főzés előtt voltak. Mások leráspolyozták az aranyakat és az aranyport hus közé keverve megetették a beteggel; a mi rosszabb volt, mint hogyha homokot adtak volna be a betegnek. Mások lemezekben adták be az aranyat, pedig akármilyen formában adták, egyaránt rossz volt az.

Elmélet: De ha az arany a mondott formában nem használ is, azt csak nem tagadhatod, hogy iható alakban még is jót tesz; az alchimisták egészen finom porrá zuzzák és ha valami ital közé keverik, csak úgy emészthető meg, mint a levesbe kevert kappanzsir. Így aztán az aranyat mégis fel lehet használni a betegek üdítésére és táplálására.

Gyakorlat: Nem jól érted, hogy mit beszélsz. Jól tudod, hogy a tüzkemenczék nem bírják a tiszta aranyat felemésztetni. Hát akkor, hogy emészthetné azt meg a beteg ember gyomra, a mely már is olyan gyenge, hogy még a sült almát semveszi be.

Elmélet: Te belőlem tréfát akarsz űzni. Hát az arany nincs megemészthetve, mihelyt cseppfolyós alakot nyer. Hisz az alchimista a tiszta vízhez hasonló folyadékká alakította át!

Gyakorlat: Te nem értesz meg, vagy úgy teszel, mintha nem értenéd meg a mit mondok. Ha az alchimisták az aranyat a legfinomabb borhoz hasonló folyadékká alakítják is át, még akkor se csináltak belőle megemészthető táplálékot. Igaz, én is velük tartanék, ha az aranyat teljesen felbontanák olyan hőség mellett, mely hasonló a gyomor hőségéhez. Máskülönben mit használna a gyomornak az olyan anyag, a melyet nem tud úgy felbontani, mint a táplálására szolgáló hust? De ők mit csinálnak? Porrá zúzzák az aranyat, de azután más folyadékba keverik. Hiszen tudom én, hogy folyadékba olvasztva, be lehet vétetni sok mindenféle kemény tárgyat, a mely porrá van zúzva. Csak hogy abból, hogy azt be lehet venni, még nem következik az, hogy az ilyen anyag tápláló erővel is bír. Ha úgy tetszik, iszom én homokot és port is. De az, vajjon táplál-e? Tudjuk, hogy nem.

Elmélet: Ez nem mindegy. Az aranyat üdítőszernek vesszük be, mint a legtökéletesebb táplálékot. Azt mondják, hogy egy ember, ki aranynyal táplálkoznék, örökké élne, valamint, hogy az arany is örökké tart.

Gyakorlat: Most ugyan nagyot mondtál. Milyen szép dolog volna az, ha az ember aranynyal tudna táplálkozni. Csodálkozom azon, hogy nem restelsz ilyet kimondani. Pedig ez a nézeted elég arra, hogy minden vitának véget vessünk.

Te azt mondod, hogy az arany örökké tart. Már pedig az emberi gyomor nem fogja megemészteni az aranyat, ha az örökké való. Ha az idő, a föld és a tűz nem bírják megemészteni, hogy emészthetné azt meg az emberi gyomor? Az emberi gyomor megfőzi és megemészti azt, a mit neki beadnak: a mi tápláló anyag, az gyarapítja az ember husát és véré, a többi pedig kitakarodik a testből. Már most kérde, vajon az olyan ember, a ki aranyat eszik és semmi mást, ad-e excrementumot. Ha azt mondod, hogy igen, akkor elismered, hogy az arany nem örökkévaló. Ha ellenben nem-mel felelsz, akkor az iható aranynyal táplálkozó embernek nem lesz szüksége lyukas székre.

Elmélet: Lehetetlen a te véleményeidet legyőzni; de többen mégis megírták, hogy az iható aranynak csodálatos tulajdonságai vannak. Épen nem rég jelent meg egy könyv, a mely azt mondja, hogy Paracelsus, német orvos, iható aranynyal meggyógyított egy pár rühes embert. Te pedig, egy egyszerű fazekas, ki az anyádtól tanult nyelven kívül nem is tudsz más nyelvet, beszélni mersz egy olyan egyén ellen, a ki több mint ötven orvostani könyvet írt és a kit az orvosok fejedelmének tartanak.

Gyakorlat: Beszélhet nekem Paracelsus és a világ valamennyi orvosa, én még is csak azt mondom, hogy ha az iható aranyat lombikba teszed és ott összeforrasztod, a hozzá kevert folyadék el fog égni és el fog párologni, a cseppfolyóvá lett arany pedig ismét egy darabbá változik; és ha az ember gyomra olyan forró volna mint egy kemence, a cseppfolyós arany egy darabbá tömörülne.

Elmélet: És a mit Paracelsus mondott, a ki annyi beteget gyógyított. . . ?

Gyakorlat: Sejtem hogy Paracelsus ravaszabb ember volt mint mi ketten együtt véve. Meglehet hogy holmi tökéletlenebb anyagokból összeállított, egy előttünk ismeretlen orvosszert és elhiteti velünk, hogy az iható arany; így a szert jobbnak fogják tartani és drágábban fizetik. Ennél egyszerűbb fortély alig juthatott eszébe. Láttam én Poitou egyik kis városában egy orvost, a ki vajmi keveset tudott, de a ki egyetlen egy fortély segítségével bámulatos eredményre jutott.

Házának kapuja mellett volt egy rejtett szobája; ennek egy kis nyílásán megláthatta azokat, akik hozzá jöttek. Felesége jól be volt már tanítva. Mihelyt egy beteg jelentkezett, a nő odaült a rejtett szobának rácsos ablaka elé és kezdett a beteggel beszélgetni. Elmondta neki, hogy a férje a városba ment egy beteghez, de mindjárt visszajön. Időközben kikérdezte a beteget, hogy hova való, mikor lett beteg, hol érzi a fájdalmat és miképen. A beteg természetesen hűségesen megfelelt minden kérdésre.

Az orvos ur végighallgatta a betegnek minden magyarázatát; egy hátulsó ajtón kiment az utcára és úgy került a kapuhoz. A beteg láthatta, hogy az orvos ur a városból jön; feléje sietett hogy elbeszélje a baját. Az orvos nem hallgatta meg, hanem rá nézett a betegre és azonnal elmondta neki, hogy mióta, mije és hol fáj. A beteg aztán elment és híresztelte, hogy milyen ügyes orvos ez; a pusztá megnézésből elérte az ember minden baját. És az orvos csakhamar nagy hírnévre jutott. Ezt azért mondom el, mert Paracelsus talán nem is használta soha a szert, melyet iható aranynak mondott.

Elmélet: Nem tudom ezt hogy érted; az imént azt mondtad hogy Paracelsus tán valami félfémből csinált valami orvosszert és arról hitette el hogy az iható arany, mert drágábban

akarta megfizettetni. De ha fémből orvosszer lehet csinálni akkor az arany miért ne lehetne éppen úgy orvosszer mint bármelyik más fém?

Gyakorlat: Csalódol. Szeretné az ügyedet védeni és azért, nem akarsz engem megérteni. Én nem azt mondtam hogy Paracelsus fémből csinálta az orvosszerét; az lehetett valami ásvány, pl. a dárdany, mely az orvostudományban többféleképpen használatba.

Elmélet: Saját érveddel foglak meg. Te beismered hogy a dárdany orvosszer lehet. Én pedig azt mondom, hogy akkor az arany is lehet orvosszer, mert hisz a dárdany is csak fém. A győzelem az enyém; be kell vallanod, hogy le vagy győzve.

Gyakorlat: Nagy bölcseséget mondtál azzal, hogy a dárdany fém és orvosszerül használható! De hiszen a mi vitánk azon fordul meg, hogy az aranynak van-e üdítő, tápláló ereje, átalakulhat-e hússá, vérré. Már azzal is tévedsz, hogy a dárdany fém, pedig az csak félfém. Gyógyszerül igen is használhat, de nem táplálékul. Ha tápláló ereje volna, ugye lehetnék mint a húst.

Csak hogy az az ember, ki 4—6 szemnél többet eszik belőle, a halálnak teszi ki magát. Azok, kik az iható aranyat ajánlgatják, azt állítják, hogy a beteg ember naponként kétszer ihatik belőle. A dárdany tehát nem bizonyít az arany tápláló ereje mellett. A tökéletes fém a gyomor hősege mellett nem olvad fel. A dárdany mérges hatást fejt ki, felkavarja a gyomrot és a hasat a belőle fejlődő gőzök folytán, melyek azt tanúsítják, hogy a dárdany teljes megüledés, teljes meghülés előtt került ki a bányából. A tökéletes fémek a gyomorban nem bomlanak. Így kell a dolgokról beszélni, komoly indokok alapján, és nem kell az égi testekbe menni

érvekért. Így pl. azok, kik az arany tápláló erejét akarják bizonyítani, az égbe mennek és keresnek egy napot, egy holdat, egy Mercurt és még egy pár bolygó csillagot, melyek az ő felfogásuk szerint, hatást gyakorolnak a fémekre és az emberi testekre. Nem értek az astrologiához, de azt tudom, hogy az emberi testet csak olyan anyag táplálhatja, a mely erjedésbe tud átmenni.

Miután pedig az arany nem tud erjedni és az emberi testtel assimilálódni, hát nem is szolgálhat se gyógyszerül, se táplálékul.

Nem szolgálhat táplálékul az sem, a minek az ízét a nyelv nem bírja megérezni. Az Isten azért adta a nyelvet, hogy az izlelje meg a tápanyagokat, vajjon hasznosak, emészthetők-e? Innét van, hogy a beteg embernek gyöngé húst, vagy főttgyümölcsöt adnak, mert ezek az anyagok hamarább bomlanak.

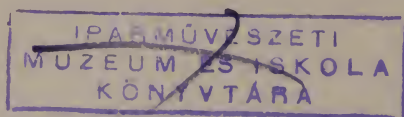
Másféle anyagot a gyöngé gyomor nem bírna megemésztetni. Ha pedig a gyomor még a sült almát sem bírja megemésztetni, hogy emészthetné meg az aranyat, a melynek ízét a nyelv nem is bírja kivenni? Még egy megjegyzést akarok tenni, mielőtt ezt a fejtegetést befejezném.

Ha a nyelv ki tudná venni az arany ízét, akkor arról le is nyalna valamit és így csökkentené a súlyát. Mikor egy virágot megszagolsz az orroddal, valamit elveszel belőle. És valányszor egy tárgyat megizlelsz a nyelveddel, mindig le szedsz róla egy kis sót, mert ez olvad el a nedvességtől és a hőségtől. Már pedig a nyelvben van hőség és nedvesség és ezek a sót, mihelyt közelébe érnek, magához vonzzák. Ezért mondom hogy a nyelv, ha az arany ízét kivenné, leszedné róla a sót, megcsökkentené az arany súlyát. Miután pedig mitsem vesz

el az aranyból, világos hogy az aranyban nincs tápláló anyag».

Fölösleges arra utalnunk, hogy ez a «Discours Admirable», mely oly érdekesen jellemzi a nagy művész gondolkozás módját, mennyi világot vet a XVI. században uralkodó tudományos fogalmakra és a haladásra, melyet Palissy nézetei ama korokban képviseltek.

VI.

PALISSY BÖLCSESZETE.

SOK egyéb érdekeseget is találunk a *Discours Admirables*-ban. A szerző a teremtésről beszél és e kényes themáról oly felfogást nyilvánít, melylyel messze megelőzte korát. Kétségbe vonni a bibliai genesis betűszerinti valóságát gondolatnak is merész volt. Hát még tettnek! Belátni valamit, a mit a kor tudósai nem értettek meg, nagy értelmiségről tanuskodik. De azt nyíltan kimondani, merészen keztyűt dobni a szent Bertalan-éj hyenáinak, kiknek körmei közül csak az imént szabadult ki, ez oly férfias tett volt, mely egy maga a haladás és felvilágosodottság legjelesebb bajnokai sorába helyezi művészüket.

Merész eszméit a természet gondos megfigyeléséből meríti. A kutak ásatásánál az esővíz átszivárgását észleli. Az alkotás ez örökös munkásságának láttára a természetről új fogalmat nyer. «A teremtés többé nem a mult műve, hanem a jelené, mert mindig följújtódik, szünet nélkül alkot. Isten a világot teremté, munkás lényekkel népesíté meg, melyek megszakítás nélkül működnek s tenyésznek. A föld belső részei nem renyhébbek mint a külsők. Isten mit sem akart hagyni tétlenül. A csillagok befutják pályájukat. A tenger

működésben van mindig és örökké alkot. A föld javít és újít; a lények nem oly élettelenek, hogy fokról-fokra ne tökéletesebbüljenek; egyre gyarapodnak a fémek, a vas, arany, ezüst, márvány, ékkövek, agyag, mezei gyanta, stb. Gyakran megtörténik, hogy a föld belsejében valamely nyomás folytán kigyúl a tűz, s ha hegyi-gyanta, kén vagy kőszéntelepbe kapván tápot nyer, ereje oly nagy, hogy forróvá teszi a szikláknak a forrásvizet. Ilyenkor gőz képződik, melynek ereje széthányja a sziklákat, a talajt és a rajtuk levő házakat. Ez a földrengés, mely síksággá változtatja át a hegyet és a völgyekből hegységeket csinál.

Isten nem hagyja magára a természetet, hanem leghevesebb mozzanataiban is kormányozza és vezényli azt. Tekintsük a tengert roppant nagyságában, s látni fogjuk, hogy minden bizonyos törvényeknek hódol. Ki hinné, hogy minden 24 órában támadja meg a földet, mintha azt rombolni és elárasztani óhajtaná. Mint óriási hadtest lép fel a tenger, hogy dühödt harczot vívjon a sziklával és a föld határaival; irtózatos morajjal jó a támadó, mintha a világot akarná elpusztítani. És az emberek a tengermelléki csatornákra malmokat építettek, a csatornákat zsilipekkel látták el, hogy a tenger dagályánál benyomulhasson rajtuk a víz és hajtsa a malmokat. Ha most a víz vissza akar folyni, önmaga bezárja a zsilipet és így a csatorna telve marad, a vizet azután egy gáton vezetik át s így a malom folyton mozgásban van. Ez a *költészet egy neme*, a melyre senki sem figyel. A munkás és iparos költészete ez, kik a természeti jelenségekben is megtalálják a művészetet.»

A *földgömb forradalmának* elméletét megérté Palissy, mikor egy vízzel töltött fazekat látott, melyből a víz forrva kifutott.

«Ez a természet, mely sohasem tétlen, mely folyton teremteni igyekszik, a nyugtalan, tevékeny, folytonosan küzdő, alkotó erőnek képét mutatja; előtte kigyúl a föld mint a kemencze, és azután befutja pályáját az örök törvények értelme szerint. Épen mint a mester megengedi, hogy a tűz teljes erővel lépjen fel, mire az vigan lobogva az agyag legbensőbb részeig hatol, akként engedi meg az Alkotó a roppant tengernek, hogy minden 24 órában megtámadja a földet, mintha azt el akarná önteni, pedig az egész az embernek előnyére van, mert vizet hajt malmai alá».

Minő változás lépett fel a természetben! A *természet*, mely jelenségei miatt gyanusnak, sőt veszélyesnek tartatott, megtisztúl, *megszentesítettik a munka által*, melyet Istennek, a legmagasabb művésznek és alkotónak vezérlete alatt végbe visz. Nincs többé láthatlan, végzetes ok, nincs többé titokszerű, természetfölötti s az ember sorsára ellenségesen működő erő. Isten a természet egyedüli birtokosa, ki abban létezik s jósága és végetlen nagysága által abban nyilatkozik. *Nincsenek többé szörnyek* és csalóka képek, a középkor gonosz álma a gondviselés törvényei által kormányzott világ tiszta fényében eltűnik.

Áttérve az emberekre, a szerző így folytatja: «Az ember arra született, hogy a természetnek segélyére legyen. Isten akarja, hogy dolgozzunk. Ha elődeink nem tettek volna egyebet, mint Isten műveit szemlélték, a barmok táplálékából élhettek volna, a munka gyümölcseit munka nélkül vették volna, de ők inkább szántottak, vetettek, a földet művelték, hogy a természetnek segélyére legyenek. Azért valamely jeles műnek első felfedezőit a többi emberek nagyon tisztelték, a *világot teremtő erő részeinek* tekintették őket. Ismert dolog,

hogy az Isten azt akarja, hogy dolgozzunk s a természetnek segélyére legyünk, mert az ültetett dolgok sokkal tökéletesebbek, kellemetesebbek, mint a vadon termők. Kétségtelen, hogy egyes tévedések vegyültek a világosságot terjesztő elméletekbe, a természettudományok oly kevésbé voltak ismerve a XII. században, hogy a vakmerő kutatónak, ki e fel nem kutatott tengerre merészkedett, nem egy sziklába kellett megütköznie. De mennyi termékeny elv nyomára jut, lép, habár tapogatózva is?»

Feltűnik előtte némely kagylók szivárványszíne, ki akarja annak okát kutatni és sejtve a fénynek bomlását, már Descartes és Newton előtt rá jön, hogy *«szivárvány csak úgy keletkezik, ha a napsugár esőn hat keresztül, mely előtt van.»*

Máshol figyelmessé tesz azon körülményre, hogy egyes elemek magokra hagyatva közeledni szeretnek egymáshoz, beszél azon magasabb erőről, mely a részecskéket egymáshoz köti ugyanazon testben, majd «sóserőnek», majd «ötödik elemnek», leggyakrabban pedig egyszerűen sónak nevezi, de néha érezhetetlen közegnek is tekinti és «vonzerőnek» nevezi. Szóval: keres, tapogatózik s felfedi a lepelnek egy részét, mely a nagy fizikai törvényt takarja.

A gőz óriási ereje sem kerülte el e mélyreható ép elme figyelmét. Megfigyelte azt, miközben a tűz fölé tette agyagművét, nézve az üstben forró anyagot.

Vizzel telt ércgolyókat melegített, melyek megfelelő melegenél heves pukkanással törték szét. Ez egyszerű, közönséges tünetemény neki mély elmélkedésekre ad alkalmat; érzi hogy nagyfontosságú jelenséggel áll szemben, s kijelenti, hogy e még ismeretlen erő képes a hegyeket feldönteni.

Palissy kétségkívül nem sejtette, hogy lesz idő, midőn

ezen erő az iparban értékesítve ama csodákat fogja előidézni, melyeknek tanúi vagyunk, de ugyszólván megnyitja az utat, mely a következő nemzedékeket e hatalmas közeg meghódításához vezeti.

A XVI-ik század e nagyszerű felfedezésekhez nem ért meg eléggé. Bernard mester megelőzte korát, és mialatt felkutatni igyekezett a természet örök titkait, a *tudományt az emberi jóllét szolgálatába szegődteté.*

«A mi az orvosokat illeti, — ugymond — ők *az arany készítést kutatva a természetet fogják megismerni,* be fogják látni az aranykészítés lehetetlenségét, de megismerik a fémek minőségét; agyrémet keresve, a természet örök törvényeinek ismeretére jutnak».

Ezt ő magára vonatkozólag mondja, mert hisz ő is a fehér zománczot keresve találta fel az edények színes mázzali bevonását. A hibák — ugymond — melyeket az agyagművészetben tettem, többre tanítottak engem, mint azon dolgok, melyeket jól végeztem.

Hogy ő nem közli az agyagművészet titkát, az nem önzésből történik s nem azért, mintha tán titokban akarná tartani. Ő nyiltan szól: «E művészet nem olyan mint sok egyéb. Én jól tudom, hogy sem a dögvész, sem más veszedelmes betegség elleni gyógyszert, sem a földművelés titkát, sem Isten igéjét titokban tartani nem szabad, de szabad olyan találmányt, melyet megvetnének az emberek, mihelyt általános lenne».

Megengedhető ezen embernek, ki annyit szenvedett a művészetért, hogy az egyediség jogára igényt tartva így szóljon:

«Művészetem azok közé tartozik, melyeket egy vagy két ember igen, de számosan nem gyakorolhatnak a nélkül, hogy

egyik a másiknak hátrányára ne legyen, mert ha sokan lennének, csak akkor tengődhetnének, *ha a művészetet megfontanák.*»

Ha őt az agyag művészetére tanították volna, vagy ha neki kevésbe került volna az, nem törődne vele, de épen az akarat, azt egyedül és idegen segély nélkül birni, vigasztalta őt a bánat és nélkülözés 16 évén keresztül. Kemény nevelés, mely belőle nagy művészt és számunkra nagy tudóst képezett.

Palissy nem állít fel elveket, az ő élete beszél. Neki nincsenek kételyei, nincsenek gyanításai, im olvashatjuk szavát, a mint önként folynak azok ajkairól. Ő nem következtet, a következtetésre szüksége sem volt. Az a különös ezen ösztönszerű emberben, hogy ő nem fogalmaz, hanem minden fogalmat egyszerre megért. Ezen ember sajátsága, hogy őszinte, nyílt mindenki iránt, hogy ifjú marad, folyton csodál, és türelmetlenséget nem érez soha; a szenvedés nem teszi őt szárazzá, keserűvé, hanem megérleli. Ezen ember sajátsága az örökös szomj.

Palissy 75 éves korában Cardauról szólva, a kit megczáfol, így szól: «Sajnálom, hogy a bölcészek minden könyve nincs francziára fordítva, hogy megtanulhatná az ember egyiktől a másikat megczáfolni».

Magáról ezeket írja:

«Én olyan ember vagyok, ki az agyagművészetet űzve mindig vágyik a földnek ismeretlen természetét és különféléségét ismerni.»

Kertjének egyik szobája fölé Izaias ezen szavait írja, melyek a XVI. században általánosan hangoztatva voltak: «Ti mindnyájan, a kik szomjastok, jöjjetek és igyatok az élet forrásának vizéből».

Valóban megható Palissynál az, hogy mennyire kedvelte a magányt. Elmélkedéseinél egyedül volt, hogy gondolkozhassék azon, a mit látott. Ha önmagával beszél, hangosan gondolkodik s önlélekének gyónja meg az istenség csodáit. Ha értekezésében párbeszéd alakot választ, a parasztot jellemző vitatkozási szüségletnek tesz eleget, midőn önmagának ellenvetéseket tesz, melyeket megczáfolhat.

A természet volt társnője, ő nem vetette meg, nem taszítá el azt. Ez is munkás, mint ő s jóakarólag tanítja őt. Azert hálából azt választja társnőjévé s nála keres menedéket.

A mi az embereket illeti, ezek kigúnyolták és üldözték őt; kigúnyolták, midőn erejét az agyagművészet kutatásában merítette ki; üldözték, midőn azt akará, hogy az Evangelium köznyelven hirdettessék s hogy az emberek az ártatlansághoz s a kereszténység eredeti magasztosságához visszatérjenek. Azért kerüli is a romlott emberek társaságát, azon önző papszolgákét, kik őt meg akarák ölni s kiknek főgondjuk, hogy jószágait megtarthassák. Ő visszavonúl a földműveléshez, mely igazságos dolog Isten előtt és kellemes felüdülés azoknak, kik az ő műveit szemlélni óhajtják. A harcz és egyenlőtlenség ezen idejében, midőn a munkás túrni volt kénytelen a harczosok durvaságát és embertelenségét, nem volt képes az emberek társaságában maradni, hanem szeretetét az egész természetre terjeszté ki.

Palissy a földet úgy tekinti, mint élőlényt. Nézete szerint a földet nem kell bántani, megsérteni, gyümölcseitől megfosztani, ő haragszik a favágókra, kik fájukat, miután azt levágták, szethasogatják, darabolják, forgácsolják, ott hagyják. «Csodálkozom, hogy a rútul kinzott fa nem jajgat». Ha a

mondottnak bizonyítékát óhajtod, így szól, menj egy sebészhez és mondd neki: Mester, két ember van itt, mindkettőnek a keze le van vágva, az egyiknek éles karddal egy vágásra tisztán vágták le, mert a kard jól ki volt köszörülve, a másiknak csorba rossz késsel, egy csapásra, úgy, hogy a csontok összetörvék s a hús megzúzódott; melyik kart lesz könnyebb meggyógyítani? Nemde azt, a mely éles karddal lőn levágva?! Épen így áll a dolog az okosan levágott ággal is; jobban lehet azt használni, mint az esztelen hévvel széthasítottat.

Ezen felhívás bizonyára több benyomást tesz a köznépre, mint a favágásról való bármely tudományos értekezés.

Részvéte nemcsak a megsértett földnek és a megcsontkított fáknak szól, de kiterjed a házi állatokra, az igavonó barmokra és a... szegény szolgákra, kik gazdáiktól gyakran elnyomatnak, ámbár ezeket Isten azok gyámolítására rendelte.

Palissy visszaállítja az ember és az alárendelt természet közti testvéri viszonyt.

«Semmi sem hozhat a természetben gyümölcsöt rendkívüli fáradalom és fájdalom nélkül. Ez vonatkozik a tengődő és gondolkodó lényekre egyaránt. Ha a tyúk elsoványodik míg kibújnak csibéi, ha a kutya szenved, míg kölykezik, meg lehetsz győződve, hogy így van ez minden nemnél és fajnál, meg lehetsz győződve, hogy a tengődő lények is szenvednek, míg gyümölcsöt hoznak. Egykor a saintongei szigeteken lévén, láttam egy szőlőtőt, mely a többieknél sokkal több fürtöt hozott. Okáért tudakozódva, azt a feleletet nyertem, hogy halálosan meg van rakva; kérdésemre, hogy mit jelent e kifejezés, azt felelék: hogy ha a szőlőtőt szabadjára hagynák túlságos gyümölcsözés által tönkre tenné magát. Sokszor lát-

tam már fákat és növényeket, melyek a rendes idő előtt akarván virágozni, magot és gyümölcsöt hozni, elhaltak. Hátha még az emberekről szólanék».

«Ha a legkisebb parány, midőn először a föld színére jutva némán szenved és nyög, ha a nap sugaraitól felszivatik, hogy jöhetett volna létre a nagy világ a nélkül, hogy fájdalomnak legyen színhelye?

A kertben, hol Palissy, századának küzdelmei elől futva, menhelyet keres, mi szolgálhat szórakozásul neki? Elfogulatlanul elmélkedik az ember és a természet testvériesültsége fölött. Ő nem álmodozik agyrémekről, ő a valót látja, azt képzei hogy tervezett kertje egészen kész s ő reggelenként abban sétál, bámulva a gyönyörű intézkedéseket, melyeket Isten a természetben fölmutat. «A szőlőtő, borsó és tök ágait vizsgáltam — úgy mond — úgylátszik, mintha tudomásuk volna gyengeségük felől, mert önmagukra nem támaszkodhatván, támaszt keresnek és azt körülfonják. Néha láttam ilyen ágakat, melyeknek semmi támaszuk sem volt, s az üres légből veték ki kacsóikat, mintha támaszt keresnének; ilyenkor ágakat adtam melléjük, hogy gyámul szolgáljanak gyengeségüknek s ha ezt reggel tettem, este már körülfonták a növények kacsóikkal az ágakat. Ilyenkor az Isten gondviselésétől elragadtatva Szt.-Mátyás szavaival kiálték: «Még egy madár sem hull le a gondviselés akarata nélkül.»

Folytatja sétáját s a legmegkapóbb képekben szól a barátságról és egyesülésről. «Láttam néhány komlóindát, melyek sem nem látnak, sem nem hallanak, a jó Isten mégis tudatá velük gyengeségüket s adott támaszt nekik és így egymást gyámolítva, oly magasra emelkednek, a míg találják ágakat, melyekbe kapaszkodjanak».

«Ilyent látva és észelve, legjobbnak tartám a földműveléssel foglalkozni, s Istent csodáiban ismerni meg és dicsőíteni. Utamat folytatva gyümölcsfákat láttam, melyek némi öntudattal látszottak birni, mert ép úgy gondoskodtak gyümölcsöikről, mint az anya gyermekeiről. E növények közt a szőlő és ugorka széles levelekkel bir, melyekkel gyümölcsét befedi, félvén, hogy a hideg megárt neki. A rózsatő és egres tövissekkel van ellátva, hogy ezekkel védje magát azok ellen, kik virágjától vagy gyümölcsétől akarják megfosztani. Láttam, hogy Isten a buzának és más gabonanemeknek oly bölcsességet adott gyümölcsöiket felruházni, hogy Salamon sem ruházta fel magát annyira bölcsességgel, mint ezek.

Mindezt látva, arczra borúltam az örökké élő Ur előtt, hogy imádjam őt, ki mindezt az emberek szolgálatára és hasznára teremte.

Valóban nincs meghatóbb képe a barátságnak és a testvériességnak mint Isten e csodái, melyeket a természet felmutat, s melyek minden pillanatban az emberi szem előtt állanak.

Palissy találmányainak varázsa abban rejlik, hogy körötte minden életet lehel, a fák képezik kerti lakának oszlopait, felékesíti azt művészetével, mely a természetet oly hűn adja vissza, feldíszíti az utazásai közben szerzett ritkaságokkal, ékkövekkel, melyeket a hegyeken és kagylókkal, melyeket a tengerpartokon talált.

Nemsokára a helyett, hogy a kertilakban élvezetekről gondoskodjék, az első természettani gyűjteményt alapítja; a helyett, hogy nagy urak számára kertet ültessen, természet-tudományi értekezéseket tartott, tapasztalásait az ítélet erejével lánczolja össze, s midőn meghal, az élet legszebb gyümölcsére e szavakkal utal: «Már meghalhatok.»

Kertjének bájos leírása és gyöngéd kedves ábrándjai közben hirtelen félbeszakítja magát Palissy:

«Mit beszélsz nekem kertről, vagy gondolatokról, csendes élvezetről és nyugodt életről? oly szabad időben élünk-e, hogy kényelmesen visszavonulhatunk?

«Nem lenne-e jobb jó lovakat és szép fegyvereket venni hogy magas katonai polczra juthass? és úgy az országot keresztül utazván elédbe jönnének, hogy szállást és nagy pénzösszeget kínáljanak? Nem lenne-e jobb egy pár egyházi adományt szerezned, hogy azokat néhány papnak kormányzásra odaadván jövedelmet húzz? Kellemesebb mulatságod volna, mint a kertben föl és alá sétálni! Tisztelnének téged, rettenének tőled és erszényedet minden nap gazdag zsákmánnyal tölthetnéd. Ily nyers módon bánnak a XVI. században, a rablás és erőszak ezen idejében, hol az anyagi követelések nagyobbak voltak mint más korszakban, mert a nagy pazarlás mámore, a végtelen vágy, a világi javak után összevegyült a szerencse és a sors tragikai változékonyságával? Mért jöttél engem a megvetendő fősვნყsséggel kísértetni? Ezen emberek, kikről szólsz, sokkal nagyobbra becsülik gyomrukat, mint Isten mennyei fenségét. A nyomorultak! Békét hágy-e nekik lelkiismeretük? Ha valaki engedelmetlen irányukban, dühödten is boszút esküsznek fejére. És hogy a nyugtalanságot elkerüljem, kertben kerestem menedéket, mint béke helyen, hol Istent dicsőíthetem és imádkhatom. A tanács, melyet adsz, előttem kárhoyatos!

És művésziink ismét a természet szebb részéhez tér vissza. Álma örömeiről beszél. A kertjét környező földeken sétálván, a legfélénkebb állatokat látja ártatlanul játszadozva a mezőkön és fák lombjai közt.

Ezen ismétlések képezik Palissy irataiban a bajt. Gyermeteg és szabad gondolatait követve látjuk, mint keres menedéket a természet ártatlan működésében, korszaka nehézségeitől és az üldözés reményei elől, mint emelkedik Istenhez, ki ezen csodákat teremté. A valósághoz visszatérve egy nagy lélek hatalmával fordul az emberiség ellen, mely a legnagyobb jótéteményeket megveti, visszautasítja és boszankodik az emberek vakságán, mely azokat látni nem akarja. Senkivel sem törődvn a legnagyobb szabadsággal beszél és gondolkodik, e mellett szíve őszinte és természetes, ömlengései soha meg nem szűnnek.

A ki Palissy munkáit olvasta, a legmélyebb titkokat találja e prózában elrejtve, mely mint előre nem sejtett gondolat hirtelen tör elő, leirva találja eljárását minden találmánynál, úgy azt is, mily módon férközött a néphez.

Az ártatlan állatok játékának leírása után, ezt mondja Palissy: «Nincs a földön kincs, mely hasonlítható volna a mező legmegvetettebb kis füveihez.» Ily módon fejezi ki magas tiszteletét a természet iránt. A természet neki ajánlja kincseit. Mit törődik ő mással? A természet látja el mindennel. Erősnek érzi magát és szembeszáll korszakával.

VII.

A VALLÁS-SZABADSÁG BAJNOKA.

És csakugyan szembeszállt korszakával!

Mily lelkesült satyrát ír ez a francia paraszt, ki tűr és szenved, de mindig világosan lát és éles szóval boszul meg egy szenvedésteljes életet!

Palissy a nemességhez, papsághoz és királyi bírósághoz fordul. «Miként bánnak az emberek parasztaikkal? Ők kik oltalmazóknak és tanítóknak születtek? A védnökség gondjait ép úgy kellene viselniök, mint előnyeiket élvezik. A helyett, hogy parasztjaikat tanítanák, hogy a tudatlanságból kirántsák, fölösleges kiadásokban pazarolják jövedelmüket az udvarnál. Visznek a mit vihetnek, nem kérdeven honnan jön az. Jobb lenne ha parasztjaikkal hagymát ennének, ezeket a földművelésre és kintartásra tanítanák, hogy szükség idejében a király szolgálátára, a haza védelmére készek legyenek. De egy nemes bár mennyire eladósodott, szegény legyen is, a földművelést lealázónak tekintené, ha magának kellene az ekét vezetnie. «Hogyan az, hogy a *fegyvergyártók* oly sokszor változtatják a kardok, pallasok és pánczélok alakját, mialatt a *földművelő eszközök* mindig a régiéi maradnak? Nemrég Bearnban és Bigorre-

ban boszankodva láttam a munkásokat a kik földjeiket oly idomtalan eszközökkel művelték. Mért nem akadnak jó családbeli ifjak, kik megtanulnák, hogy milyen eszközök lennének a földművelésre alkalmasak, úgy a hogy a külföldiektől a posztó-szabást és varrást tanulják el! A munkások, ha sok fáradság után egy kis vagyont szereztek, szégyenlik gyermekeiket ismét munkára nevelni és ezeket már kisdél korukban maguk fölé helyezik. És a mit a szegény ember nagy fáradsággal és munkával szerzett, arra fordítja hogy fiából urat neveljen, a ki aztán később resteli, ha őt egy egyszerű munkás «fiam»-nak szólítja.

Ha a jó öregnek több gyermeke van, az úrnak nevelt fiu rendelkezik a többiekkel, a vagyonból legnagyobb részt kap, számba nem véve, hogy az ő nevelése került legtöbbe, mialatt testvérei apjukkal a földet művelték. Ez az oka annak, hogy a földet rosszul művelik, sokszor elhanyagolják, mert mindenki csak jövedelméből akar élni és a föld művelését járatlanokra bizza.»

Palissy a papokhoz és gazdag birtokosokhoz fordul, szemökre veti, hogy csak a tized beszédéséről és gyomrukról gondoskodnak. Végnélkül sajnálja, hogy a püspökök perjelek és apátok a szép erdőket, melyeket elődeink oly nagy gondal ápoltak, folytonosan rombolják.

«Nem kárhoztathatom eléggé — úgymond — ezen dolgot, mely nem hiba, hanem szerencsétlenség, átok egész Franciaországra nézve, mert a kézművesek és munkások, ha minden fa le lesz vágva, kénytelenek lesznek, mint hajdan Nabukodonozor, füveken és gyökereken tengődni. Ha meggondolom, hogy Franciaország némely vidékein a köznép *fahiány* miatt, ökör- és kecsketrágyát kénytelen gyűjteni, hogy melegedjék

— míg más vidékeken szalmával főznek, ha ezt meggondolom, csodálkoznom kell hogy az urak gesztenye-, tölgy- és diófákkal nem ültetik be földjeiket. E nép valóban igen nyomorult, hogy elhanyagol oly hasznót, mely csaknem álmában jó reá, mert hisz a fák gyümölcseit ehetnék, azoknak ágaival befűthetnének».

Majd a törvény embereihez tér át, s azt mondja, hogy kevés törvényszéki bíró és elnök van, ki gazdag jövedelmét ne pazarolná neje piperéjére és konyhájára.

A Szt.-Bertalan-éj benyomásáról szólva, az igaz emberbarát komolyságával így kiált fel: «Szegény keresztények — azt hiszitek, hogy eltiportátok az eretnekséget és mindent részekre nyertetek? Pedig az előkelők, minden birtokos és a parlament is ellenetek van. Azt tanácsolom, hogy térjete vissza előbbi egyszerűségetekhez, különben számos ellenségre találtok, s üldözésnek lesztek tárgyai egész élteteken át».

Miután Palissy egy egész éven át szemlélte a francia birodalomban dühöngő harczokat s üldöztetéseket, nem tehetett mást, mint menhelyet építeni, hogy védhesse magát az örült fosztogatók ellen, kik nem kimélve az ártatlan gyermekeket sem, egész családokon töltötték ki esztelen dühöket.

«Ha az emberek ez irtózatosságot láttad volna — folytatja szent felindulással — minden hajadszála az ég felé borzadna. Annak, ki nem látta ezen dolgokat, soha sem lehet fogalma arról, mily irtózatosságot lehet a háboru. Dávidnak igaza volt, midőn a döghalált inkább kívánta, mint a háborut, mert a döghalálkor Isten kezében van, de a harcz dühében az emberek önkényétől függ az élet».

Itt a Saintes városi reformált egyházzól kezd beszélni Palissy: «Óhajtanám, — mondja egészen új érzellemmel eltelve

— hogy minden városban akadnának választott emberek, kik az ezen rémidőkben elkövetett tetteket híven leírnák. Az igazságot egy kötetbe lehetne foglalni».

A történeteknek fölemlítése, a kifejezések, melyeket használ, az eredmény, melyhez Palissy eljutott, nagyobb benyomást tesz, mint az ő kísérletei, művei és érzelmei. Abban áll az ő dicsősége, hogy felfogja, miszerint a történelem nemcsak igazságot szolgáltat, hanem tetteges, erőteljes erénnyel is bír, t. i. az embereket igazságosabbakká, bátrabbakká teszi.

Az emberek között, az emberek igazságosságához felebezünk. Palissy ezt nem saját szenvedései miatt tévé, hanem annyi ember miatt, kik az üldöztetéstől, elnyomatástól, s még inkább amaz idők rossz igazságszolgáltatásától akartak menekülni. Ő azért a történetre, a közlelkiismeret eme bírására hivatkozott.

Igaza volt, a történet a valódi, a csalhatatlan menhely. Néha soká várat ugyan ítéletére, de minden nemzedék, a nemzedékek minden tagja elolvashatja és kiegészítheti egyes embernek vagy korszaknak megvetendő hiányaikat tartalmazó leírását.

A reform első apostola Saintongeban néhány szerzetes volt 1546-ban, kik vallásos kérdésekről értekezleteket olvastak. Ezek részint nyíltan szónokolva, részint titokban, a papság némely visszaéléséről beszéltek a népnek, s korholták a gazdag papok zsarolásait, mert azon időben a papok, a nekik jótékony célokra adott összeget nagyrészt megtartották.

A mint a főpapok meghallották, hogy alárendeltjeik őket így korholják, törvényes lépéseket tettek ellenök. A szerzetesek menekülni voltak kénytelenek, mert féltek a haláltól. Azok kik maradtak, elhagyták a szerzetes életet, valamely mester-

ségre adták magukat és iskolamesteri állást is vállaltak el egyes falvakban. Az országutaktól távol eső vidékekre vonultak.

Az üldözés, mint mindenütt, úgy itt is elősegíté az új tanok terjedését. A szerzetesek kezdetben csak titkon értekeztek néhány egyénnel, azután nagyobb számú követőkre találván, nyíltan beszéltek, sőt néhány bátrabb közülök, a szószékre lépven hirdette az eddig nem ismert visszaéléseket, így nyitva meg sok ember szemét.

A saintesi püspök értesítettett, hogy a vidék telve van lutheránusokkal. A törvényszéki ügyész azonnal megbízott, hogy tartson vadászatot az eretnekekre, de ő, mielőtt ebbe bele kapott volna, egy jó összeg pénzt igényelt. A szónokló atyákat elfogták, tisztóktól megfosztották őket és zöld nevetésű ruhákba öltöztették, hogy a nép kikaczagja őket. És mivel e szónokok tovább is beszéltek a néphez, szörnyű kínzásokot kellett szenvedniök. — Szájukat vasdarabokkal tömték be, hogy ne beszélhessenek és így hajtották őket Bordeauxba, hogy a nép szemeláttára elevenen égettessenek el. Egynek közülök, kire a legkegyetlenebb halált szánták, sikerült elszöknie, és ez a szökés sokkal nevezetesebb, semhogy ezt el ne beszélhőnk.

Ő társaival együtt a saintesi püspöki épületben volt fogva. Éjjelre egy őrt állítottak eléjük, hogy hallgassa ha minden csendes-e? — Egy erős szerzetes állt őrt, két hatalmas kutyával, melyek mindenkit, a ki csak a fogház udvarán keresztül ment, megugattak. Az említett szónok, kit Robinnak híttak, keresztül ráspolyozta a lábán levő vasat, aztán a ráspolyt társának adván, áttörte egy helyen az igen erős falat. — De azon pillanatban, midőn az utolsó követ kiemelé, a fölhalmozott kőrákás oly zajjal dült el, hogy a börtönőr felébredt, de miután

sokáig semmi gyanus zajt nem hallott, újra elaludt. Robin az udvarra lépven, egyenesen a kutyák felé tartott, s kenyeret dobott nekik, hogy meg ne ugassák. Az udvaron egy nyitott ajtót talált, melyen át a kertbe lépett, de a kertet magas falak környezték. Végig menvén a kerten a fal mellett egy körtefát talált; erre fölmászott és róla egy trágya rakásra ugrott, melyet a falon kívül vett észre. Most mit tegyen? Szivreható és hősieles elhatározással *visszatér a börfönbe*, megnézni, ha valamelyik társának sikerült-e magát a bilincsekből kiszabadítani. Látván, hogy ez nem történt, vigasztalja őket, és biztatja hogy férfiasan állják ki a harcztot és bátran viseljék el a halált.

Egy Guerin nevű ifju, kivégeztetése napján reggel 4 órakor, felebredvén, felkölté társát, s az ablakhoz vezeté, hogy tekintse meg az eget és az Isten műveit. «Mily szép lesz mondá ő, ha mindezekén túl Istennél leszünk, hogy dicsőségében magasztaljuk őt».

Robin az udvaron át visszatérvén a kertbe, újra a körtefára mászott, s a trágýarakásra ugrott. Ekkor azonban más veszély várt reá. — Nem ismerte a várost, nem tudta, hol keressen menekvést. De emlékezett az orvos és gyógyszerész nevére, kikre a fogságban betegség miatt szüksége volt. Az utcákon át futva az orvos és gyógyszerész után tudakozódott. Ez volt a legjobb, amit tehetett; éjfél tájban az ajtókon kopogva ruháját vállára veté, lánczát szorosra húzta lábain, úgy hogy a kik az ablakból ki néztek, őt holmi inasnak tarták. — Napkelte előtt a városon kívül volt.

Társai a máglyán égtek el.

Egy Hamelin Philibert nevű öreg pap 1555-ben, nem sokára ezen esemény után, több szónokkal együtt elfogtván, s

a saintesi börtönre vettetvén, hogy a halált elkerülje eltitkolá meggyőződését és fölmentetett. Utóbb Genfben lakott, de hibáját jóvá akarván tenni, újra felkerekedett és visszatért Saintesbe. — Útjában egész Franciaországon át hirdette az új tanokat, s az embereket új egyház alapítására buzdította. Szolgái szentírást és egyéb könyveket árultak, melyeket maga nyomott Genfben, mivel egyházi pályára adván magát egyszersmind a nyomdászatot is tanulmányozá.

Philibert Saintongeban telepedett le, de gyakran elhagyá a Continenst, hogy az Oczeán különféle szigeteire menjen. «Ő oly igazságos ember — mondá Palissy — s oly vallásbuzgó, hogy ámbár gyenge testalkatú és beteges volt, útjában még sem használt soha lovakat, bármi készséggel ajánlották is azokat neki. Soha sem volt nála kard, hanem egyszerű bottal fegyverkezve, mindig egyedül és félelem nélkül járt.

Künn a földeken járva, kileste a pillanatot, midőn a föld népe valamely terebélyes fa árnyában ebédelni ült, ilyenkor lépett közéjük, hogy az Evangeliumot hirdesse nekik. Ha csúfos szavakkal utasíták vissza, szeliden mondá: «Barátaim, a jelen perczben nem tudjátok mit tesztek, de egykor meg fogjátok tudni azt és kérem az Urat, hogy bocsásson meg nektek érte».

Egy napon, mielőtt a saintongei szigetekre utazott, összegyűjtött azok közül, kiket tanítani szokott, hetet, nyolczat, kérte őket hogy tartsanak össze, imádkozzanak, intsék a többi, aztán elutazott a szigetekre. Ott a népet igen hajlandónak találta az új tan elfogadására, tanította őket, s egy újszülött gyermeket megkeresztelt.

A hatóság zajt üt, a püspökkel bizonyos összeg pénzt fizettet, hogy a tévtanítót lovas rendőrökkel üldöztethesse,

mert ők csak akkor fáradhatnak, ha bizonyos segélyben részesülnek. Hanem ekkor aztán rettentők az eretnekek üldözésében. Philibert, nem rejtve el magát, rögtön kézre került s Saintesben fogságba vettetett.

Az anyától elragadták a gyermeket, s ámbár ő teljes erővel ellenszegült, azt mégis újra megkeresztelték. Ő oly tökéletes volt működésében — mondja Palissy meggyőződéstől áthatott hangon — oly szent életet élt, hogy csodálatos miért ítélték az emberek őt halálra, hisz tudhatták minő ember ez, s ismerhették szent életmodorát.

Palissy, mint szegény művész bátorságot vőn magának, meglátogatni a város fő hivatalnokait, és szemrehányásokat tett nekik, hogy miért fogatták el ez angyalt, az Úr ezen apostolát, ki az Isten ígéit hirdetni küldetett. Elmondá nekik, hogy ő Philibertet már tizenegy éve ismeri, s hogy ez oly szent életet élt, hogy az ő szemeiben a többi ember Philiberthez képest «valóságos ördög».

«Nem tagadhatni — folytatja a művész — hogy irányomban a hivatalnokok emberileg viselték magukat, szívesen kihallgattak, de Philibert iránti eljárásuk még sem változott; nem ölték meg őt, mint Pilátus nem ölte meg Krisztust, hanem kiszolgáltatták azoknak, kiknél halála bizonyos volt. Félek hogy Philibert Bordeauxba vitetett.

Midőn ezen város börtönében ült, azon vidékről, hol Philibert előbb szónokolt, egy ügyvéd jött Bordeauxba, ki a börtönőrnek háromszáz livrest ígért, ha egy éjjel Philibertet elszökteti. A börtönőr beleegyezett, csak hogy még előbb Philiberttel akart beszélni.

«Jobb, mondá Philibert, ha én halok meg a hóhér keze által, mint hogy te veszélybe döntséd magad».

«Ki az közülünk? — kérdé Palissy — ki ellenségeinek ugyanezt tette volna?»

Most Palissy elbeszélésének legérdekesebb része következik, melyben a városok és falvak protestáns kézműveseiről van szó.

«Kevéssel Philibert elfogatása előtt élt Saintesben egy szükségben levő kézműves, ki az Evangelium hirdetéséért anyyira lelkesült, hogy egy másik szinte szegény kézművesnek a fejébe beszélte, hogy minő baj az, hogy ők ketten a hadviseléshez nem értenek. Mindazáltal, mondá az első az utóbbinak, igen jó lenne, ha ő a nép közé menne hogy tanítson. Ez egy vasárnap össze gyűjtött mintegy kilencz-tíz egyént és elolvasott nekik néhány lapot az ó- és új-szövetségből melyet maga irt le. — Értelmezte is azokat, mondván: hogy «mindenki köteles Istentől nyert szavait embertársaival megosztani, mert irva vagyon, hogy minden fa, mely gyümölcsöt nem terem, kivágatik és a tűzre vettetik».

Palissy nem nevezi meg magát, de úgy látszik, hogy önmagáról beszél, mert első könyvének az olvasóhoz intézett előszavában, ugyancsak ezen szavakat idézi. — Ő Mózes ötödik könyvének következő szavait is mondá nekik: «És az én parancsolataimat hirdessétek, ha jöttök, mentek, ha esztek, isztok, ha lefeküsztok vagy felkeltek és ha útközben vagytok, is.» Végre azt mondá nekik, hogy mindenki beszélhet Isten parancsairól, hogy meg ne vettessék az ő tana.

Ugyanakkor abban egyeztek meg, hogy hatan közülök vasárnaponként váltogatva fogják az embereket tanítani, de mivel olyan dologba fogtak, melynek kivitelében nem voltak biztosak, mindenkinek írásban kellett tanítását a gyülekezetnek felolvasni, a mint azt Philibert tanácsolta és példával mutatta.

Ez volt a saintesi reformált egyház kezdete. «Én tudom — mondá Palissy — hogy kezdetben csak öt személyből állott.» Ezért így szólt Párisban egy reformált nőhöz: «Cso-dálkozik, hogy oly vakmerők voltunk ily csekély számú reformálttal bolygatni a világot; fogadni mernék hogy ön Párisban még nem talált száz követőre».

Palissy elbeszéléséből kitűnik a reformnak a nép közt terjedése. Így történt az Franciaországnak számos falujában és városában.

Meauxban az új tan hívei kézművesek, gyapjutisztogatók, posztósok és egyéb iparosok voltak. A mezőn vagy műhelyeikben dolgozva az Isten ígéjéről beszélgettek, s azzal vigasztalták egymást. A picárdiai és egyéb vidékbeli napszámosok, kik aratáskor jártak — mindig tudatták velök az új tanokat.

Dieppe vidékén s a közelfekvő falvakban, hol a takácsok és posztósok dolgoztak, köztiszteletben állott egy öreg nő, ki nekik a szentirásból olvasott, s azt értelmezte is. Az új tanok házból házba, családból családba jutottak a nélkül, hogy más szónokuk lett volna, mint szegény egyszerű iparosok.

A lelkészek is megtértek, midőn a megtérések számosak levének. Egy lelkész, de la Boissier, Saintes-be érkezvén, a kis egyháztól azt a parancsot nyeré, hogy engedelem nélkül a városból semmi szín alatt sem szabad távoznia, úgy hogy a szegény ember be volt zárva mint egy fogoly; gyakran nem volt egyéb ennivalója, mint egy alma és víz, s ebédjét abrosz hiányában egy kiterített ingen kellett elköltenie, mert — úgymond Palissy — kevés gazdag ember levén köztünk, nem fizethetünk díjat kellőleg».

A reform a népnek roppant ösztönt adott a zenére, mely az éghez emeli e dolgozó művészek, találékony emberek szívét,

minők Palissy és Paré Ambrus, ki harmadik Henrikhez e büszke szavakat intézi:

«Az utóvilág jogosan nem vádolhat bennünket hanyagsággal.»

Egy katolikus történész ezen időről következőkép nyilatkozik: «A festők, óráskok, szobrászok, aranyművesek, nyomdászok, könyvkereskedők és mások, kik iparuknál némi szellemi képességgel bírtak, valának azon időben a vagyonos emberek . . .»

Ezen ösztön a zenére az elnyomottaknak és öregeknek új legkör volt. Lelkük felébredt, szellemük fellángolt, hívén, hogy az eredeti igaz kereszténységre térnek vissza, lelkesültek a tudományért és művészetekért. Luther és Calvin rendszere csak akkor hathatott, ha az emberek a harczok és üldöztetések által elkeseredtek és szellemük meggyengült.

Franciaország előkelő világára a protestantismusnak éppen nem volt ez a hatása, mert az nagyon gyakran használtatott a becsvágy ürügyeül.

Az előkelők a protestantismusból harczot, s a központi hatalom, a birodalom egysége elleni összeesküvést csináltak. Ők pártokat képeztek, melyek elvesztek a harczban.

A reform által előidézett mozgalom a népre gyakorolt erkölcsi befolyásban áll. — Ez roppant eredményeket adott, melyek az alsó néposztály lelkületének mély megindulásáról tanuskodnak, de ezen megindulás nem származott vallási vitából.

A saintesi egyház, mely kezdetben szegény emberek által tartatott fenn, rövid idő alatt annyira elterjedt, hogy miatta a játékok, tánczvigalmak és nyilvános lakomák csaknem egészen elmúltak. Rablásról vagy gyilkosságról soha sem lehetett

hallani, azért a pörlekedés is egészen megszűnt. Midőn a husvéti ünnep ideje közeledett, minden vita és pörlekedés abba maradt. Csak zsoltárokról, imákról és szent énekekről lehetett hallani.

A vendéglősöknek nem volt szabad játékokat rendezni, sőt a városban lakó embereket még megvendégelni sem, hogy mindenki családjánál maradjon.

A gyermekek is igen jól voltak ezen időben nevelve, ők sem mutattak gyermekes játékokat, hanem férfias kitartást.

A kézműveseket minden vasárnap lehetett látni, a mint a mezőkön, ligetekben vagy más kellemes helyeken sétáltak s csoportokban szent énekeket énekelve, vagy a szentírást olvasva a legtisztességesebb módon mulattak. Lehetett látni ifju lányokat a mint a kertben a fűben üldögélve szent énekeket énekeltek. Szent egyletek létesültek, az erkölcsök nemesbültek s úgyszólván egy új művészet jött létre.

A 8-ik században a katholikus egyházban szokásban volt orgona, a közönséges egyházi énekek dallamától kísérve, tulajdonképpen volt a *Marot* és de *Bere* által francziába áttett zsolozsmák zenéjében. Az orgona, mely e nagy zenészet mozgalmat előidézte, csaknem minden volt ezen szent énekeknél. A zsoltárokat, miután minden korhoz illők, zenekíséret nélkül az egész nép énekelte.

Csaknem visszhangját hallom ezen énekeknek, ha Palissy műveiben lapozgatok, hol ez énekek egész kelleme feltalálható. Ezen zenészek egyszerűségét, ártatlanságát, szépséget nem emelhetem ki jobban, mintha Palissynak a 114-ik zsoltár által sugallt gyönyörű mondatát idézem:

«Midőn, hogy kipihenjem magam, a jegenyék alatt sétáltam s a közellevő patak habjait susogni s a fenyőágakon

szökdécselő madarakat csicseregni hallám, azonnal a 114-ik Zsoltár jutott eszembe, melyben Isten a természet szépségeiért dicsőíttetik, azon zsoltár, melyben a próféta mondja, hogy a patakok a völgyekben és a hegyek lejtőjén mormolva folynak, s hogy a madarak a bokrokon vagy a folyamok partjain hangoztatják dalaikat. Ugy tetszett nekem, mintha nyájaikat őrző hajadonok hangját, vagy fuvolázó pásztorfiúk bűvös zenéjét hallottam volna.»

Ezen őszinte ömledezésekben kell az első zeneösztönt keresni. Pallisy, ki úgy ír mintha önmagával beszélne, igen jól állítja elénk a reformot, a mint az kezdetben volt. A zene e néhány testvér új beszédmodora s a fiatal lányok öröme. Nem történhetik az emberek közt egyesülés a nélkül, hogy különféle új találmányok ne jőjjenek létre. Nézzük a gyermeket, midőn egyedül van; énekel, és pedig nem oly éneket melyet tanult, hanem melyet önmaga készít.

A lelkesedés azon fokban nő, a mint növekszik a testvériség érzete.

A kézművesek nem vártak zeneszerzőre, aki kidolgozza azt, a mit énekelni szerettek. Nekik elég volt, ha együtt lehettek és énekeltek. Tudjuk, ezen időben a zsoltárokat azon dallam szerint énekelték, mely épen népszerű volt. De eszükbe sem jutott ezen énekeket összegyűjteni, hogy nekünk hátrahagyják. Ezen énekeknek, melyektől egy századon keresztül visszhangzott a lég, nyoma sem maradt.

Palissy műveiben igen becses adatokat találunk az azon időben uralgó vallási egyetértésről. «Luther és Calvin értették, hogy a zene a valódi eszköz tanaik terjesztésére, és mitsem hanyagoltak el az énekléstannak ajánlásában. E percz óta a protestantismus terjedése ugyanaz volt a zene terjedésével».

Luther, ki oly meleg szívvel birt, a zenét szenvedélyesen szerette. Esténként, ha gyermekei vagy barátai körében ült, együtt énekelt velük a németben Seufel és a francziában Josquim szép dalait.

Lithurgiájában a latin énekeket a nép nyelvére tette át, hogy a nép megértse és énekelhesse azokat, másokat ismét maga szerzett, s a nép oly előszeretettel volt irántuk, hogy már 1580. előtt Németországnak számos tájszólásában mindenütt ismeretes volt. Feltalálhatók ezek a dalmát nyelvben, a cseh- és lengyelben.

Calvinnak Genfben nagy gondja volt rá, hogy a zsoltárok zenére tétessenek. És e célra a kereszténység közt az azon időbeli legjobb zenészeket alkalmazá. E zenére tett zsoltárok közül kis gyűjteményekben tizezer példány küldetett szét mindenfelé. Kezdetben mindenki magánál hordta, mindenki éneklé azokat, még a katolikusok is.

1558-ban egy szép nyári estén a Pré aux Clercs-en a párisi egyetem polgárai a zsoltárokat gyönyörű szép dallamokkal éneklék. Másnap ezen kar többször a király és számos francia nemes háza előtt fel és alá járt a zsoltárokat énekelve. Ezen dalárdák roppant tömeg csatlakozása mellett még néhány napon át ismételték ezt a nélkül, hogy valami egyenetlenség történt volna. I. Ferencz is éneklé Marot zsoltárait s halálos ágyán néhány lapot olvastatott belőlük. Az ő parancsára az első harmincz zsoltárt átadta Marot V. Károlynak, ki Marotot igen kérte, hogy a többit is tegye zenére. A mint ezt a két fejedelem zenetanítói látták, egy zeneszerző által a zsoltárokat zenére tétették, s a két fejedelem énekelte is azokat mindig. A tizenhatodik század nagy zeneszerzői Gondmel és Orlando de Lassus, zsoltáraikat az általános reform mozgalmi után

szerzék; Gondmel mikor kiadta híres zsoltárait, protestánssá lett. Orlando de Lassus közvetlenül a véres Szt.-Bertalan éj után tette közzé zsoltárait, de katolikus maradt.

Az e korszakbeli nép izgatottsága könnyen megfejtethető. A 16-ik században már nem úgy énekeltek a templomokban, mint a középkorban. A hívők már nem foglalkoztak az istenitisztelelet oly lelkiismeretes végzésével. A község számadásaiból kitűnik, hogy zsoldos dalnokokat tartottak, a mi azelőtt ismeretlen volt.

Az újabb zene kezdetben a székesegyházakba, tanodai templomokba és fejedelmi kápolnákba jutott be először.

Egész miséket énekeltek a templomokban valamely erkölcstelen dal zenéjére, melyet az isteni szolgálat bármely részére is külömbség nélkül alkalmaztak. Ugy hogy a Sanctus vagy Benedictusnál gyakran «Csókolj meg . . .» és más ily kezdetű énekek dallamait lehetett hallani.

Hogy mennyire ment ez, erről Salvator Rosa ekként nyilatkozik: «Az erkölcstelen zene az egyedüli, mely a mai világban tiszteletben áll. Mindent fölemészt a mai világnak gyomra, s a fejedelmek a polgárokkal nem törődve, nem késlekednek ajándékokkal halmozni el e zenész-baglyokat, kiknek a templomok szolgáltak fészkiül. Az Istentől elfordult templomok a színházakkal osztoznak, az illetlenségeken. A zsoltárok ezen istentelenek ajkain káromlássá változnak. A lég annyira megtelék az ordítástól, hogy az isten háza Noé bárkájához hasonlíta, s rövid időn az isteni szolgálathoz tartozó imák is majd a bohóc dalok módorában szerkesztetnek. E zene elfoglalá a karokat, s az egyházi zene alkalmazásának Franciaország, Belgium, Olaszország és Németországban véget vetett. Hogy a hosszú isteniszolgálat alatt a hívők lelkei foglalkozzanak, az «olvasók» használatát fedezték fel a 17. században, különféle könyveket szerkesztet-

tek, melyeknek céljuk volt a népet arra szoktatni, hogy a csendes ájtatosság alatt ezen könyvekben keressen kárpótlást, mert különben az énekben szokott részt venni. Csupán az orgona kísérte az egyházi énekek egy részét, melyet a hívők karban énekeltek.

Egy nevezetes történeti körülmény is nagy befolyással volt az isteniszolgálat alatti ének eltörlésére.

I. Ferencz, ki igen szerette a *bass* hangokat, kápolnájában csupa mély hangú picardiai lakosokat alkalmazott; a királynak ezen szeszélyét mindenütt utánozták, a templomokba csupa mély hangokat kerestek, azokat igen jól fizették s ez véget vetett az egyházi éneknek.

Ez azon időben történt, midőn egy auxerre-i zenész a serpent nevű hangszert találta fel.

De ezenkívül még maga a papság működött a lithuragi romlásán, mert a papok is felhagytak az énekekben való közreműködéssel.

Miután a nép a templomokban nem énekelhetett, énekelte a templomokon kívül. Ezen időből erednek azon dalok, melyek Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban és Németországban oly nagy tetszésben részesültek. A reform ezen daloknak is magasztos jellemet kölcsönzött.

Ezen dallamok, melyekről Palissy szól, a papok és püspökök által szerzett, többnyire rögtönzött költemények, valamely régi tárgy fölött, s melyeket a gyülekezetekben soha sem olvastak, hanem mindig énekeltek.

Damasi szent János azt mondja egyik szónoklatában, hogy midőn az apostolok a szent szűz sirjánál összegyűltek, sőt az égbe szállni látták, azon perczben különféle énekeket hangoztattak — *prout quisque proterat* — kiki képessége szerint.

Igy jöttek létre az eredeti egyház egyszerű énekei általános lelkesülségből s így képezték a Gergely-féle éneket. Később már nem csupán dallamok voltak ezek, hanem zengzetes énekek, melyeket Bach Sebestyén és Händel oly mesterileg ápoltak.

II. Henrik lábbadozása közben a zsoltárokat hárfa, hegedű és fuvola kísérete mellett énekeltette — énekesei által. — Vadászat közben a 42-ik zsoltárt éneklé, melyben a tovaszárguldó szarvas elérése van utánozva. Ezen vershez maga szerzé a zenét.

IX. Károly uralkodása alatt a Sorbonne kinyilatkoztatá, hogy a zsoltárok éneklése nem ellenkezik a katolikus hittel. A zene diadalmaskodott a szenvedélyek és egyenetlenség fölött.

VIII.

A VÉRTANU.

EKÖZBEN ismét kiütött a polgári háború. IX. Károly után, ki a pártok szenvedélyeinek, anyja dicsvágyának és különösen saját gyengeségének áldozata lett. III. Henrik következett.

Ez ép oly gyűlöletes volt a protestánsok előtt, kik hitök ellenségét látták benne, mint a katolikusok előtt, kiknek érdekeit áldozta fel, mert naponként közelebb hozta a vallást és az országot azon örvényhez, melyben elveszendők voltak mind a ketten.

A Ligue csodaszerű gyorsasággal terjedt az országban. A középosztály és a nép örömmel sorakozott zászlói alá, így remélve megvéldhetni a hitet, melyet az Angliával és a német hercegekkel szövetekezett Hugonották fenyegettek.

Szerencsétlenségre ők meg más verembe buktak, mert Spanyolországot meg a Guise főnökök hívták szövetségül.

A lotharingi háznak titkos célja pedig nem volt egyéb, mint III. Henriket megfosztani a trónjától, hogy magának szerezze meg a királyi hatalmat.

A mi II. Fülöpöt, Franciaországnak e gyűlöletteljes vetélytársát illeti, ő a polgári belvillongásokra számított, hogy az országotl calázza. Ez alatt a király, teljesen átengedvén magát a Guiseknek, körül volt véve kedvencei által, rájuk pazarolta a méltóságokat és a kincseket, bedugván füleit a nép panaszai elől.

A közéletlenség úgy morajlott a trón körül, mint egy fenyegető tenger, a királyi seregek veressége Contrusnál s a hugonották haladása kétségbe ejtette a kedélyeket és Guise herczeg kérésére Párisban 1588-ban fécét ereszték a viharnek.

Lelkesült tapsokkal fogadtatván a liga főnöke, hatalmasabb volt e pillanatban mint a király maga. Az ő háza, melyet sok fegyveres ember őrizett, az igazi Louvre volt, az a központ, honnan a felség parancsai kiindultak, melyeknek a nép engedelmeskedett. A remegő III. Henrik a svájcziaikat hívta segítségül.

Május 12-kének szép reggelén harci zene hallatszott Páris előtt. A svájcziaik bevonultak. A nép így kiáltott: «Azért jönnek, hogy megfojtsák főnökeinket».

Mindenfelé fegyvert fognak, torlaszokat emelnek, az elsőket, melyeket Páris földje látott.

Mint végzetes alkalmakkor mindig, baljóslatu alakok tűnnek fel, nem tudni honnan, a rendetlenség és erőszak pillanatában saját gyűlöletöket teszik a közügy helyére.

Egy torlasznál, mely közel van Palissy házához, Matthieu Delaunay volt az őr, egy elv nélküli ember, ki majd a reformatusok, majd a katolikusok táborában szolgált, és a kinek sikerült multjának feltjait fanatikus magatartása által elfeledtetni. Bernard mester mély megvetést érezett iránta es ezt nem is rejtette előtte. Delaunay ezért feltette magában, hogy elfogja vesztetni a mestert.

Méreggel telt beszédei Palissy ellen izgaták a népet. Hiába igyekszik a liga néhány tagja az aggastyánt megvédeni; a lázítók megölték volna a mestert, ha három Guisepárti tisztt nem vetődik véletlenül arra, s nem kérdezősködik a zaj oka felől. Ezeknek köszönhető, hogy a mestert fenyegető veszély elmúlik. De ellenségei elégtétel után áhitoznak s a Bastille börtöneibe vetették.

E tény után Delaunay visszatér bandájával, hogy a Louvret rohanja meg. Katalin azt tanácsolja a királynak, hogy üljön lóra és menjen a liga tagjainak eléje; ő maga bámulatos bátorsággal a torlaszon keresztül viteti magát a Guise herczeg lakásához. De nem csepegtethet fia lelkébe férfias elhatározást. Henrik, ijedtében, szobájába rejtőzik és este a kerteken keresztül menekül, megsem áll Rambouilletig s innen Chartresbe fut.

A felkelés lecsillapultával visszatér Párisba, szégyenkezve gyöngesége miatt, haraggal eltelve önmaga és mások ellen.

Palissy egy gonoszlelkű porkoláb rossz bánásmódját szenvedé börtönében. Könnyű lett volna őt kiszabadítani, mert a Guisek magok is kívánták szabadon bocsáttatását, de Henrik nem merte pártfogása alá venni azt, kit a nép szenvedélye elítélt. Nyugodtabb pillanatot várt, hogy szabadon bocsássa. De a börtön gyorsán megöl egy nyolczvan éves aggot; Palissy 1590-ben a szükség, nyomor és rossz bánásmód miatt meghalt a Bastille-ben.

D'Aubigné így jegyzé fel, hogy III. Henrik mit beszélt Palissyhoz — a Bastille-ben.

«Jó ember! Te 45 éve vagy az anyakirálynő s az én szolgálatomban. Mi megengedtük, hogy a mészárlás és vér-fürdő alatt is megtartsd vallásodat. De most a nép és a Gui-

sek által annyira szoríttatunk, hogy téged s e két nőt is börtönre kellett vettetnünk, s te holnap velünk együtt máglyán fogsz meghalni, ha csak meg nem térsz.»

«Sire — felelt Bernard — Maulaurier gróf tegnap Felségedtől ide küldetett, hogy e két nővérnek szabadságot igérjen, ha önnek feláldozzák ártatlanságukat, — ők azt felelték, hogy épen úgy képesek becsületük, mint vallásuk vértanuiként meghalni. — Ön többször mondá nekem, hogy sajnál, pedig én jobban sajnálom önt, ki azt mondá «kényszeríttetem». Ez nem királyi szó! E lányok és én, kiknek a mennyben részünk van, meg fogjuk Felségedet tanítani arra, hogy mit beszéljen egy király; mert sem a Guisek, sem a nép, sem a király nem kényszeríthet engem, egyszerű művészt arra, hogy képek előtt térdet hajtsak; meg tudok halni!»

A két nőt, Jaques Foucauld parlamenti ügyész lányait, másnap elégették a máglyán.

Valóban, mely életpálya birja felmutatni mind ama tehetségeket, melyeket Palissyében tapasztalunk? Van olyan, a ki kitartás tekintetében versenyez vele, de nélküli ritka műösztönét és izlését. Más a ki tudás tekintetében eléri, nem birja a kérlelhetetlen akaraterőt, mely minden akadály daczára diadalmaskodik. Ismét más, talán ép oly hasznos találmányokkal gazdagítja a világot, de nem hagyja maga után a tiszta élet tanulságát s a vértanúság nemes példáját.

El kell ismernünk, hogy Palissyban nem csupán a munkást, a bölcészt és a feltalálót szabad látnunk, van benne valami a mi mindennél becsesebb: egy tökéletes ember, egy nagy jellem, mely az emberek és a körülmények elleni szüntelen harcokban tisztult és acélosodott; van benne ezen kívül egy igaz hívó, őszinte, buzgó, megadó és következetes hiva az

elveknek, ki képtelen azt vallani, a mit rossznak hisz s ki megbánás nélkül kész hitét, élete feláldozásával is megpecsételni.

Azt jelenti-e azonban ez, hogy nem lehet benne semmit kifogásolni? Bizonyára nem. — Bámulatunk nem ragadtat annyira e nemes étellel szemben, hogy elfogultak legyünk és nem vakíthat el annyira, hogy ne lássuk fogyatkozásait, melyeket azonban csak a legszigorubb szemek vehetnek észre.

Kérdezhetjük például, hogy nem volt-e vakmerő könnyelműség a családapa részéről, elhanyagolni nejét, hat gyermekével, oly kutatások miatt, melyek talán nem vezettek volna kielégítő eredményhez. Az elmélet és a gyakorlat személyesített alakjai közötti párbeszédekben nem fogta-e a szerző tulságosan pártját az elsőnek, gyöngítve vetélytársának érveit, hogy könnyebbé tegye ezek czáfolatát?

Helyesen védte-e mindig a tudományos igazságot s nem esett-e ellenkezőleg egyes tévedésekbe, melyekre rájöttek később, midőn a természettani tudományok előbbre haladtak? Mindig elérte-e e nagy lélek saját mértékét s a cél, mely után vadászott, nem volt-e olykor méltatlan a tiszta értékű erkölcsi erőhöz? Nem kell-e sajnálnunk azt is, hogy Palissy, lángelméjéhez nem igen illő indokoknál fogva, jónak látta egy ideig a zománczokra vonatkozó felfedezéseket eltitkolni?

E kifogásokat bizonynyal megtoldhatnók még egy néhányval, mert hisz az embernek soha sincs része a teljes tökélyben.

De véleményünk szerint kevés ember mutatja ily nemes életnek példáját; ezért a foltokat, melyek dicsőségének fényében találunk, rajzhibákhoz lehetne hasonlítani, a milyenek egy Raphael-képben is előfordulnak; ha észreveszszük, ez azért történik, mert a többi annyira tökéletes. Egyéb iránt e hibák

nagy része is eltűnik, ha tekintetbe vesszük a kort, melyben Palissy élt, s a történetet, melyek kortársai szellemét ecseteli.

A mi stíljét illeti, csekély számú idézeteinkből észrevehető, hogy változatos, élénk, erőteljes.

Egy nagy író, ki hasonló kérdésekben igen competens, Lamartine, azt mondja, hogy nem ismer az övénél bibliaszerűbb és egyszersmind modernebb stílt.

«Ha olvastuk, ugymond, e lapokat, az emberi bölcsesség, az isteni hit, a kitünő lángelme, az egyszerűségnek az erővel egyesült és színezett stílben nyilatkozó e kincseit, lehetetlen az agyag e szegény munkását a francia irodalom legkitünőbb írói mellé nem sorolni. Montaigne nem mulja felül szabadság tekintetében, Rousseau zamatosság, Lafontaine báj, Bossuet lyrai erő tekintetében. *Épen úgy mint azok: ábrándozik, emlékedik, sir, fest és dalol.*»

Mivel toldhatnók meg e dicséreteket? Letesszük a tollat azon nyugodt tudatban, hogy nem műveltünk felesleges dolgot, midőn ily férfit mutattunk be a magyar közönségnek. Kötelességet teljesítettünk.

~~IPARMŰVÉSZETI
MUZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA~~

~~MSZ. M. 1976.
IPARMŰVÉSZETI
MUZEUM~~

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	I
I. Egy nagy feltaláló viszontagságai	15
II. Az alkotás korszaka	27
III. Palissy mint tudós	37
IV. Palissy művei	51
V. Harcz az alchimisták ellen	77
VI. Palissy bölcsészete	93
VII. A vallás-szabadság bajnoka	105
VIII. A vértanu	122

~~IPARMŰESZETI
MUZEUM ÉS ISKOLA
KÖNYVTÁRA~~

J. W.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00078 7990

